

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTICKÝCH STUDIÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**MORFOLOGICKÁ PROBLEMATIKA VE
VYBRANÝCH PŘÍRUČKÁCH O ČEŠTINĚ**

Vypracoval: **Dmitrii Prohorenc**
Obor: **Čeština pro cizince**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Milan Hrdlička, Csc.**

Praha 2008

OBSAH

1. ÚVOD / 2

2. KAPITOLA I. / 4

2.1 O ČEŠTINĚ KAŽDODENNÍ / 4

2.2 JAZYKOVÉ SLOUPKY / 4

2.3 JAK DNES PÍŠEME/MLUVÍME A JAK HŘEŠÍME PROTI DOBRÉ
ČEŠTINĚ / 5

2.4 NA CO SE NÁS ČASTO PTÁTE / 6

2.5 JAK PSÁT A JAK NEPSAT ČESKY / 7

2.6 SHRNUÍ / 7

3. KAPITOLA II. / 8

3.1 ÚVOD / 8

3.2 SHRNUÍ / 28

4. KAPITOLA III. / 31

4.1 SKLADBA / 31

4.1.1 *Některé aspekty užití zájmena s v ů j* / 31

4.1.2 *Nedostatky ve výstavbě výpovědi* / 32

4.2 SLOVOSLED A AKTUÁLNÍ ČLENĚNÍ / 35

4.3 LEXIKOLOGIE / 40

4.3.1 *Předmět lexikologie* / 40

4.3.2 *Rozdíly ve významu slov a některá chybná užití
lexikálních jednotek* / 41

4.3.3 *Tvoření slov* / 46

4.3.4 *Frazeologie* / 50

4.3.5 *Etymologie* / 51

4.4 PRAVOPIS / 54

4.4.1 *Funkce pravopisu* / 54

4.4.2 *Psaní i/y* / 55

4.4.3 *Velká písmena* / 58

4.5 SHRNU TÍ / 59

5. KAPITOLA IV. / 62

5.1 ČEŠTINA MEZI JAZYKY SVĚTA / 62

5.2 BUDOUCÍ VÝVOJ ČEŠTINY ANEB CO NÁS ČEKÁ A NEMINE / 64

5.3 JAZYK MLÁDEŽE / 67

5.4 ČEŠTINA V CIZINĚ / 68

5.5 SHRNU TÍ / 69

6. ZÁVĚR / 71

7. ZKRATKY A ZNAČKY / 73

8. LITERATURA / 75

9. SUMMARY / 77

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci napsal samostatně
s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 26. června 2008

Prohorencu Dmitrii

Děkuji doc. PhDr. Milanu Hrdličkovi, CSc., vedoucímu diplomové práce, za pomoc při jejím vzniku a za mnoho cenných rad, podnětů a připomínek.

ÚVOD

V diplomové práci se zabývám několika vybranými popularizačními publikacemi o češtině od různých autorů resp. různých kolektivů autorů. Některé publikace jsou zaměřeny na širokou veřejnost a mají čistě popularizační charakter, jiné naopak jsou určeny užšímu kruhu čtenářů, jako napr. redaktorům časopisů, korektorům, novinářům, zkrátka lidem, kteří s jazykem pracují profesně, případně čtenářům s hlubším zájmem o jazyk. Do výběru jsem zahrnul jak příručky, které vyšly tiskem před rokem 1993, rokem posledních velkých kodifikačních úprav češtiny, tak i příručky, které vyšly poměrně nedávno. Přestože jazykové publikace vydané před víc než patnácti lety obsahují velkou část materiálu, který se dnešním čtenářům může jevit jako zastaralý, nepostrádá studium takových příruček smysl ani v dnešní době. Jazykový vývoj probíhá pomalu a mnohé jazykové jevy přetrvávají v jazyce po celá desetiletí, ba i déle. Pro mě osobně bylo pohnutkou k výběru právě tohoto tématu přání získat co nejvíc informací, které jsou mimo rámec současných gramatik o češtině.

Na následujících řádcích stručně popíšu obsah jednotlivých kapitol, které tvoří diplomovou práci.

V kapitole I. se na omezeném prostoru věnuju jazykovým příručkám, které byly vybrány pro účely diplomové práce. Celkem bylo vybráno pět příruček s různým rokem vydání a od různých autorů. U každé z publikací uvádím její autory nebo autora, rok vydání, důvody, které posloužily k napsání té které publikace, a také okruh čtenářů, kterým je publikace primárně určena.

Kapitola II. se věnuje deklinačním soustavám všech slovních druhů. Nepodává úplný popis tak, jak ho najdeme v mluvnicích, ale zaměřuje svou pozornost zejména na tzv. obtížná místa ve skloňování, všímá si nepravidelností apod. Věnuje se problémům s určováním rodu podstatných jmen. Upozorňuje na různé druhy častých chyb a nenáležitá užívání různých slovních tvarů. Věnuje se i tvarům hyperkorektním, tj. pseudoprávným.

Kapitola III. se dělí na oddíly, které jsou věnovány skladbě, větnému členění, lexikologii a pravopisu. Má za cíl přiblížit čtenářům, čím vším se autoři ve svých jazykových příručkách zabývali, kterým jazykovým problémům se věnovali obsirněji a hlouběji, než to činí běžné gramatiky češtiny.

Ve čtvrté kapitole se zabývám rozmanitými otázkami typu postavení češtiny mezi jazyky světa, jak je to s budoucím vývojem češtiny, co dělat s jazykem mládeže, zda se domluvíme česky i v cizině apod.

Za každou kapitolou následuje krátké shrnutí poznatků, které kapitola obsahuje.

2. KAPITOLA I.

2.1 O češtině každodenní – Šlosar, D. a kol.

U této příručky nám mnohé prozradí samotný název. Na jejích stránkách, kterých je víc než dvě stě padesát, se totiž řeší otázky, které vyvstávají při každodenním užívání jazyka. Publikace je dílem kolektivu autorů, převážně členů Ústavu pro jazyk český při tehdy ještě Československé akademii věd v Brně. Obsahem příručky se staly články, které byly pravidelně otiskovány především v brněnském deníku Rovnost pod záhlavím Jazykové okénko (později Jazykové zrcátko) od padesátých let až do počátku osmdesátých let minulého století. Jazykový materiál nasbíraný za tuto dobu je poměrně rozsáhlý a počet stran publikace sahá až ke třem stům. Pro knižní vydání bylo potřeba materiál sloupek tematizovat a upravit do jednotlivých kapitol. Autorům se tento počin povedl a v celé knížce se čtenář snadno orientuje. Hledání v textu navíc usnadňují poznámky na okraji textu.

Jak říkají sami autoři v předmluvě, jejich záměr byl pomoci uživatelům češtiny nacházet odpovědi na otázky, které se vyskytují v každodenní komunikaci.

Skutečnost, že je těch otázek hodně, uvědomuje si snad každý uživatel češtiny. K přednostem publikace patří to, že když autoři poukazují na nějaké porušení jazykové normy, připojují i vysvětlení toho, jak a proč k tomu došlo. To vše umožňuje pochopit jazyk lépe a cítit se při jeho užívání jistěji.

V publikaci je probrána látka snad ze všech jazykových oblastí. Začíná skloňováním a časováním, pokračuje slovními druhy, skladbou, aktuálním členěním a končí krátkými příspěvky do etymologie a články o jazykovém stylu a o módě v jazyce. Zabývá se i slovní zásobou a frazeologií.

2.2 Jazykové sloupky – Martinová, O. a kol.

V úvodu se dočteme, že se jedná o soubor krátkých výkladů o rozmanitých jazykových jevech. Publikace vznikla přepracováním a rozšířením jazykových

sloupků, které byly otištěny v časopise Naše řeč v 80 letech minulého století. Nachází se v ní téměř dvě stě úvah, z nichž každá je věnována nějakému konkrétnímu jazykovému jevu, prohřešku apod.

Publikace je dílem pracovníků Ústavu pro jazyk český tehdy Československé akademie věd. Vydána byla v roce 1991. Autoři reagují na aktuální jazykové dění. Většina příspěvků začíná slovy, že se v tisku objevilo to a to, nějaký nový výraz nebo slovesná vazba. Dále se vysvětluje, proč je dané užití chybné nebo naopak vhodné, a ke konci příspěvku se autor obvykle porozhlédne i po jazykových jevech příbuzných. Čtení není náročné, je určeno pro širokou veřejnost. Na druhou stranu jazykový materiál obsažený v knize by se těžko hledal v dostupných mluvnicích, slovnících a jiných jazykových publikacích, jak se o tom mluví v úvodu.

Vyhledávání v publikaci je velmi snadné, protože hesla jsou abecedně seřazena. Na druhou stranu na konci chybí jmenný rejstřík.

2.3 Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině – Svozilová, N.

Tato publikace vznikla přepracováním jazykových sloupků, které vycházely v Literárních novinách v letech 1992-96. Články se objevovaly v rubrice Jak dnes píšeme / mluvíme a vyšlo jich celkem 111. Autorem článků je česká lexikoložka a lexikografka Naďa Svozilová, ve svém oboru velmi uznávaný specialista na jazykovou kulturu. Jako materiál jí posloužily denní tisk a překládaná beletrie. Z denního tisku se zaměřila především na Lidové noviny, jeden ze čtyř (anebo možná čtyřech). Autoři publikace Jak psát a jak nepsat česky si myslí, že *čtyř* působí knižně a trochu krkolomně) nejčtenějších českých deníků, kam přispívají především čeští intelektuálové. Bohužel se i v tak renomovaném deníku najdou chyby, jak ukazuje Svozilová, a ne zrovna málo. Chybuje se hlavně v interpunkci, ale nejen v ní.

Celá publikace je rozdělena na dvě části. První část se skládá z již zmíněných 111 novinových sloupků, otištěných v Literárních novinách. Sloupky nebylo možno

uspořádat chronologicky, protože by v tom nebyl žádný systém. Byly proto seřazeny tematicky, i když se mnohdy vyskytly problémy s jejich zařazením. Sloupky totiž reagovaly na denní potřebu a nebyly vždy monotematické. I tak je třeba říct, že se rozdělení Svozilové podařilo dobře. Druhá část, která působí spíše jako dodatek k té první, protože čítá jen několik stránek, oproti 150stránkové části první, nese název *Jak dnes hřešíme proti dobré češtině*. Jen pro pořádek musíme říct, že ta první část publikace nesla stejný název jako rubrika v Literárních novinách, tedy *Jak dnes píšeme/mluvíme*. Ale zpátky k té druhé části. Skládá se ze čtyř pojednání o stavu současné češtiny a pojmenovává je příznačně: Jak dnes hřešíme proti dobré češtině (1), Jak dnes hřešíme proti dobré češtině (2) atd. Tato souhrnná pojednání vznikala v letech 1998-99. Cestu k čtenářům si našla opět prostřednictvím Literárních novin.

Chtěl bych zdůraznit, že tuto publikaci oceňuji ze všech pěti příruček o češtině nejvíce. Vysvětluju si to tím, že nejvíce vypovídá o stavu té dnešní češtiny. Je vysostně aktuální a je psána jazykem srozumitelným širokému okruhu čtenářů. Nadřa Svozilová se tu prezentuje jako lingvista, kterému neunikne žádná chyba, špatný slovosled nebo zapomenutá čárka. Příklady z tisku jsou hned vzápětí následovány opravenými variantami. Musím se přiznat, že se mi ne vždycky podařilo chybu najít bez toho, abych se podíval na správné znění.

2.4 Na co se nás často ptáte – Černá, A. a kol.

Jde o publikaci, která vznikla přepracováním odpovědí pracovníků jazykové poradny na dotazy veřejnosti. Jazyková poradna začala fungovat při Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR už v roce 1946, tedy krátce po druhé světové válce. Za tuto dobu bylo zodpovězeno nespočet jazykových dotazů pocházejících od veřejnosti i od různých institucí. Některé dotazy se opakují a tak vznikl nápad, aby se odpovědi na ty nejčastější dotazy vydaly knižně. Celá knížka je utvořena z hesel a krátkých článků k nim. Výklad jednotlivých hesel je stručný, zdaleka není vyčerpávající a všestranný, ale to ani nebylo cílem autorů. Cílem bylo vytvořit

příručku, která stručně a rychle zodpoví ty nejběžnější a nejčastější dotazy. Mimochodem jazyková poradna odpovídá i na elektronické dotazy, které lze zasílat v současné době na adresu: poradna@ujc.cas.cz.

2.5 Jak psát a jak nepsat česky – Sgall, P. – Panevová, J.

Knížka z dílny dvou lingvistů-pedagogů, kteří působí na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy. Je určena korektorům, redaktorům novin a časopisů, zkrátka lidem s nevšedním zájmem o jazyk a taky lidem, kteří svou jazykovou úroveň musí pořád udržovat na vysoké výši. Věnuje se psanému projevu, zabývá se jazykem novin a časopisů. Hned v úvodu se říká, že si tato knížka především všímá jazykových jevů složitých, nejasných a často opomíjených, kterým se v mluvnicích a v Pravidlech pravopisu nevěnuje tolik pozornosti. Všímá si taky bodů, ve kterých se v posledních letech měnila kodifikace češtiny.

Tato publikace si klade vysoké nároky na čtenáře, ne nadarmo vznikala na seminářích na univerzitní půdě. V textu je hodně odkazů na použitou literaturu. Velmi dobře je v knize zpracována kapitola, která se zabývá aktuálním členěním. Jedna ze závěrových kapitol se věnuje postavení češtiny mezi jazyky světa.

2.6 Shrnutí

Publikací o češtině se objevuje nemalé množství. Je možné si všimnout, že u tří z pěti příruček je autorů víc než dva, tedy kolektiv. Ve všech třech případech je kolektiv autorů tvořen akademickými pracovníky při Ústavu pro jazyk český. Ve zbylých dvou případech figurují přední lingvisté s mnohaletou publicistickou činností.

Vybrané publikace vznikaly různě: některé jako odpovědi na dotazy zájemců, jiné přepracováním novinových sloupků, další na seminářích Univerzity Karlovy. Zabývají se různými tématy, ale pojí je jedno: snaha odstraňovat jazykové nepravosti, pečovat o češtinu a pěstovat v jejích uživateli jazykový cit.

3. KAPITOLA II.

3.1 Úvod

V této kapitole se věnuju za prvé problémům spojeným s rodem podstatných jmen, za druhé gramatické kategorii životnosti, za třetí některým úskalím skloňování, za čtvrté cizím příjmením, za páté dubletním koncovkám v N pl. maskulin, za šesté některým aspektům skloňování podle vzoru *žena* a *růže*, za sedmé skloňování podstatných jmen rodu ženského zakončených souhláskou, za osmé skloňování substantiv označujících části těla, za deváté skloňování cizích podstatných jmen, za desáté skloňování zájmen, za jedenácté skloňování číslovek, za dvanácté časování sloves, za třinácté přechodníkům a nakonec za čtrnácté předložkám.

* * * * *

Podstatná jména v češtině zařazujeme do nějakého paradigmatu obvykle na základě jejich zakončení v N a G sg. Avšak u některých substantiv není jejich zakončení v N a G sg. dostačující, protože tato substantiva kolísají mezi dvěma rody. Obvykle je kolísání mezi mužským s ženským rodem, řidké mezi středním rodem a mužským nebo ženským.

Mezi mužským a ženským rodem kolísají jména, zakončená v N sg. nulovou koncovkou a v G sg. na *-e*. Jedná se zejména o jména zakončená na *-el*, *-j*, *-z*, *-š*, *-ž*: *hřidel*, *kyčel*, *svízel*; *spoj*; *rez*; *Aš*; *trnož*. Tomuto typu kolísání se nevyhýbají ani jména přejatá: *esej*, *prestiž*. Slovo *rez* kolísá jen ve významu “červenohnědý povlak tvořící se (ve vlhku) na železných předmětech”, ve významu “cizopásná houba” zůstává jen rodu ženského. Považujeme-li slovo *rez* za femininum, skloňujeme jej v jednotném čísle podle vzoru *kost* s vypuštěním *-e-* v nepřímých pádech, tedy 2., 3., 6. pád *rzi*, 7. pád *rzí*. V množném čísle je koncovka *-i* podle vzoru *kost* jen v N a A, v ostatních pádech jsou koncovky podle vzoru *píseň*. Mužská varianta se skloňuje podle vzoru *hrad*, přičemž *-e-* se tu nikde nevypouští, tedy *rezu*, *rezem* atd.

O kolísání mezi mužským a ženským rodem u třech podstatných jmen pojednává Šlosar a kol. (1984, s. 19-20). Konkrétně se jedná o substantiva *smeč*,

sendvič a esej. V době vydání příručky *O češtině každodenní*, tedy v roce 1984, mužská a ženská varianta byly kodifikovány jen pro slovo *smeč*, mohlo se tedy psát *tvrdá smeč* i *tvrdý smeč*. Pro slova *sendvič* a *esej* platila jen mužská varianta, ženská v té době ještě nebyla kodifikována. V Pravidlech z roku 1993 jsou kodifikovány jak mužské, tak i ženské varianty pro všechna tři slova.

* * *

Kolísání mezi původním rodem středním a přirozeným rodem mužským nebo ženským je vidět na příkladě domácího slova *rukojmi*. Dnešní normativní příručky uvádějí u hesla *rukojmi* rod mužský nebo střední. Rod ženský neuvádějí. Proto ve spisovné češtině nelze napsat, že “teroristé propustili nemocnou rukojmí”, ale musí se psát v souladu s normativními slovníky, že “teroristé propustili jednoho rukojmí / jedno rukojmí, a to nemocnou ženu” (Šlosar a kol., 1984, s. 21). Dnešní příručky uvádějí, že podoba *mladá rukojmí* je myslitelná (Černá a kol., 2002, s. 115-116). Pomáhá to přesnosti vyjadřování, protože umožňuje někdy rozlišit, zda jde o muže nebo o ženu.

Slovo *rukojmí* se skloňuje v mužském rodě podle vzoru *jarní*, ve středním podle vzoru *stavení*. Vedle slova *rukojmí* lze uvést taky slova *kápo*(vůdce), *kníže* a *hrabě*.

* * *

Shodný tvar pro maskulina a feminina v N sg. mají některé expresivní názvy osob a domácí jména. Výčet není zdaleka úplný: *popleta*, *nešika*, *naivka*, *Zdena*, *Jožka*. Rodové rozlišení se u nich projevuje až v dalších pádech, zejména v D a L sg. (*o tom popletovi*, *o té popletě*).

* * *

Některá substantiva mají odlišné rodové zařazení v sg. a pl.: *oko*, *ucho*, *dítě* (neutrum) – *oči*, *uši*, *děti* (femininum).

* * *

Původně nesklonná substantiva, která se dnes skloňují, mají také dvojí rod. Jako nesklonná to byla neutra, u skloňovaných podob určuje rod jejich zakončení:

interview n. neskl. versus *G interviewu* mask., *revue* n. neskl. versus *revue* fem.,
komité n. neskl. versus *komitét* m.

* * *

Někdy jsou cizí podstatná jména zařazena k mužskému nebo ženskému rodu proti očekávání, že by měla být zařazena k rodu střednímu. Stává se to buď vlivem českých synonym (*pátá avenue* [aveny, evinjú] fem. vlivem ulice), anebo podle rodového zařazení v původním jazyce (*tangens*, *sekans* mask., *koiné* fem.).

* * *

Problémy s rodem vznikají u podstatného jména *vitraj* (vitrail). Je to druhý název pro mozaikové sklo. Slovníky uvádějí u slova *vitraj* rod mužský. V praxi ale převládá skloňování slova *vitraj* podle ženského vzoru *píseň*. Projevuje se při tom tlak příbuzného slova *vitráž*, které je rodu ženského.

* * *

Některá substantiva zařazujeme k dvojímu rodu podle dvojí možné podoby v N sg.: *brambor* – *brambora*, *kedluben* – *kedlubna*, *pásek* – *páska*, *prostor* – *prostora*, *řad* – *řada*, *řádek* – *řádka*, *šál* – *šála*, *fazol* – *fazole*, *rozmarýn* – *rozmarýna*, *barok* – *baroko*, *břich* – *břicho*, *líc* – *líce*, *náruč* – *náručí*, *zášť* – *záští*, *snídaně* – *snídání*. Mezi dubletami bývá někdy jemný rozdíl. Podíváme se například na slovo *fazole*. Jak píše Martinová a kol. (1991, s. 56-57), toto jméno označuje zaprvé rostlinu, zadruhé plody a nakonec jídlo připravované z plodů.

* * *

Latinsky se *fazole* řekne *phaseolus* a je rodu mužského. Odtud se bere druhá podoba tohoto slova *fazol*, která se uplatnila zejména v botanice při pojmenování této rostliny. Obdobná situace je i u dvojice *brambor* – *brambora*. *Brambor* slouží jako označení rostliny v botanice, *brambora* pak, ale i *brambor* se používají jako názvy pro hlízu. Jungmannův slovník, vydaný roku 1835 úsilím Matice české, uvádí jen jednu podobu, a to podobu *brambor*. Vedle ní však uvádí i variantu **bandora*. Většinou se soudí, že se slovo vyvinulo z vlastního názvu země ve středním Německu **Branibory**, odkud se pěstování rostliny rozšířilo do Čech. Výrazy *kedlubna* i *kedluben* se používají pro označení hlíz rostliny, která se odborně nazývá

brukev zelná (Martincová a kol., 1991, s. 57). Už jen na okraj uvedeme, že se podoby *kvartet* užívá většinou pro označení hudebního tělesa, kdežto podoby *kvarteto* se užívá pro označení skladeb, které toto těleso hraje.

* * * * *

Některá substantiva kolísají mezi vzory životnými a neživotnými. U názvů jako *jmenovatel*, *dělitel*, *obrněnec*, *ledoborec* se někdy objevují vedle tvarů neživotných i tvary životné. Můžou za to přípony *-tel* a *-ec*, kterými se převážně tvoří názvy živých bytostí. Proto máme dvojtvary *ledoborci – ledoborce*, *obrněnci – obrněnce*, *dělitelé – dělitele*, *ukazatelé – ukazatele* atd (Hubáček a kol., 2002, s. 101).

Ke kolísání dochází i tehdy, když se název živé bytosti použije pro pojmenování neživé věci např. na základě podobnosti: *gymnastické koně*, *papírové draky*, *bílé beránky* atd.

Ke kolísání dochází i při existenci významové souvislosti mezi neživými předměty a živými bytostmi: *slanečci* (ryby) – *slanečky* (konzerva), *sledi – sledě* atd.

Rovněž se životná koncovka může objevit u substantiva užitého v expresivním významu, většinou s kladným citovým zabarvením : *hrát ferbla* (karetní hru), *dát si panáka* (sklenku lihoviny), *plavat kraula*, *dát góla* atd.

Shoda je mluvnická (*Po obloze pluly bílé beránky. – Po obloze pluli bílí beránci.*).

* * * * *

Zastavme se na chvíli u skloňování českých příjmení. Česká příjmení se zařazují ke skloňovacím vzorům stejně jako jména obecná podle svého zakončení v N sg. Např. *Čapek*, *Tleskal* skloňujeme podle vzoru *pán*, *Bělič*, *Dolejš* podle *muž*, *Svoboda*, *Sykora* podle *předseda*. Jména svým původem přídavná mají skloňování jako příslušná přídavná jména, např. *Novotný*, *Malý* jako mladý, *Horní*, *Dolejší* jako *jarní* (Šlosar a kol., 1984, s. 24).

Jména na *-ů* (*Janů, Pavlů, Tomšů*) zůstávají zpravidla nesklonná (*pana Janů*). Avšak mohou se také skloňovat jako jména bez zakončení *-ů* (*pana Jana, panu Janovi, Tomšovi*).

Příjmení *Dítě, Hrabě, Kníže, Poupě* apod. mají vedle tvarů podle vzoru *soudce* také tvary s kmenem rozšířeným o *-et-* jako příslušná jména obecná (2. p. *Dítě* i *Dítěte*, 3. p. *Díťovi, Dítěti* i *Dítětovi* apd.)

V množném čísle se navzájem liší tvary označující manžele nebo všechny příslušníky rodiny od tvarů, které označují několik mužských nositelů téhož jména. Tak *Čapkovi* nebo *Novákovi* je tvar buď pro manželskou dvojici, nebo celou rodinu. Naproti tomu *Čapkové* nebo *Novákové* je označení pro několik mužů, kteří se jmenují *Čapek* nebo *Novák* (stačí si vzpomenout na spisovatele bratry Čapkovy, v N sg. *bratři Čapkové*). Mimochodem tvar *manželé* označuje jak manželský pár, tak i ženaté muže, kdežto *manželové* je tvar jen pro ženaté muže.

Tvary *Čapkovi, Bartošovi* jsou vlastně vlastně zpodstatnělá přídavná jména přivlastňovací na *-ův*. Tady je paradigma: 1. p. *Bartošovi*, 2. p. *Bartošových*, 3. p. *Bartošovým*, 4. p. *Bartošovy*, 6. p. *o Bartošových*, 7. p. *Bartošovými*. V G se někdy ve spojení s předložkami *od, u* vyskytuje koncovka *-ů* (tedy *u Bartošů*, vedle *Bartošových*).

* * * * *

Cizí příjmení na *-e* typu *Heine, Goethe* [Géte], *Baše* mívají tvary podle vzorů bez koncovky, a to působením předchozí souhlásky buď podle tvrdého vzoru *pán* (*Heina, Goetha*), nebo měkkého vzoru *muž* (*Baše*). Vedle toho se objevují tvary podle skloňování zájmeného typu *Heineho, Goetheho, Bašeho, Heinemu, Goethemu, Bašemu*, apod.

U jmen pocházejících ze zemí, kde se píše latinkou, obvykle zachováváme jejich původní grafickou podobu. Tato podoba však někdy působí v češtině problemicky. U příjmení typu *Balzac, Popescu* se *c* v zakončení vyslovuje jako [k] (Černá a kol., 2002, s. 16). Tato hláska se objevuje i v dalších pádech a lze ji taky

napsat (*od H. de Balzaka, s Popeskem*). Rozhodneme-li však pro zachování písmene *c*, chybu neuděláme. Podoby jako *s Balzecem* [Balzakem], *s Popescem* [Popeskem] jsou správné a navíc umožňují snáze určit podobu základní. Situace je naprosto stejná i v případě jmen místních typu *Mallorca* [Mallorka], *San Francisco* [San Francisko].

* * * * *

U jmen mužského rodu v 1. pádě množného čísla máme na výběr tři koncovky: *-i*, *-ové*, *-é*. Substantiva mají buď jen jednu z těchto koncovek nebo se tvoří varianty s koncovkami *-i/-ové*, *-i/-é*, méně často pak *-é/-ové*. V některých případech je možná jen koncovka jediná.

Z přejatých názvů osob mají pouze koncovku *-i* jména zakončená na *-ant*, *-ent*, *-ot*, *-or*, (*-át*)*or*, *-ér*, *-ýr*, *-án*, *-ín/-ýn*, *-on* a jiná, tedy *aspiranti*, *asistenti*, *adresáti*, *atleti*, *pieroti*, *instruktoři*, *animátoři*, *montéři*, *inženýři*, *kapitáni*, *albíni*, *epigoni* apod.

Zastavme se na chvíli u jmen osob na *-ant*, *-ent*. Označují se tak lidé podle toho, co dělají: *praktikant* praktikuje, *projektant* projektuje, *spekulant* spekuluje, *konzultant* konzultuje, *student* studuje, *oponent* oponuje, *pacient* trpí (Černá a kol., 2002, s. 13-15). Avšak není to vždy tak přímočaré. Tak například *referent* referuje, ale kromě toho dělá i jiné věci. *Maturanti* nejsou jenom ti, kdo právě maturuje, ale i ti, kdo se na maturitu připravují, a dokonce i ti, kdo už maturitní zkoušky složili. Východiskem tvoření jmen osob na *-ant*, *-ent* je latinské participium přítomného aktiva zakončené na *-ns* (2. p. *-ntis*).

Pouze koncovku *-ové* mají u tvrdého vzoru *pán* jména osobní vzniklá z *l-*ových tvarů přičestí (včetně příjmení): *loudilové*, *škudlilové*, *hýřilové*; *Svozilové*, *Donutilové* apod. U přejatých jmen mají pouze koncovku *-ové* jména osob zakončená na veláru (*dramaturgové*, *pedagogové*, *filozofové*, *geografové* atd.).

Řada mužských podstatných jmen cizího původu i některá jména domácí končící v N sg. na *-at* (*diplomat*), *-it* (*satelit*), *-an* (*pohan*), *-ita* (*husita*), *-ista*

(*houslista*) mají v Npl. primárně koncovku *-é*. Jako druhá možnost se u nich může uplatnit i koncovka *-i*, ale tyto podoby jsou pocíťovány jako hovorové s možným odstínem negativního hodnocení: *jezuiti, banditi, komunisti* (Černá a kol., 2002, s. 75-76). Máme také typ *asketa, despota*, kde jsou dvojice koncovek *-i/-ové* v Npl. rovnocenné: *asketi i asketové*. V těchto případech se užití koncovek *-é, -ové* může zdát stylově vyšší. Zde je možná důvod pronikání koncovky *-é* do tvarů Npl. jmen na *-man* (*narkoman, toxikoman*) a na *-ant* (*demonstrant, protestant* apod.). Tvary *narkomané, toxikomané, demonstranté, protestanté* aj. však dosud kodifikovány nebyly. Pisatele a mluvčí vede v tomto případě přemrštěná snaha o jazykovou správnost a snad i přání, aby tyto podoby (s nenáležitou koncovkou *-é* místo náležité koncovky *-i*) nebyly vnímány hanlivě (Černá a kol., 2002, s. 75-76).

* * * * *

Podívejme se na soubor tvarů vzorů *žena* a *růže*. Mluvnice nás poučuje, že u některých podstatných jmen těchto vzorů se v určitých pádech krátí kmenová samohláska. Ke krácení může dojít v I sg., a dále v G, D, L a I pl. Ve všech těchto pádech se krátí závazně kmenová samohláska pouze ve slově *práce* (tedy *prací, pracím, o pracích, pracemi*). V ostatních slovech se ke krácení dochází závazně pouze v Gpl. Tendence současné češtiny je taková, že slova zachovávají dlouhou samohlásku ve všech pádech, kde to je možné (Hubáček a kol., 2002, s. 110-111).

U vzoru *žena* je mnoho slov, která v Gpl. přibírají kvůli lepší výslovnosti do souhlaskové skupiny *-e-*: *vrstva – vrstev, jiskra – jisker, mzda – mezd, buchta – buchet, výspa – výsep*; ze jmen na *-na*: *panna – panen, prádelna – prádelen*; ze jmen na *-ba*: *svatba – svateb, volba – voleb*; a nakonec ze jmen na *-ka*: *lebka – lebek, sázka – sázek*. Je mnoho i takových jmen, která *-e-* nevkládají (*pravda – pravd, pomsta – pomst*). Jsou i taková jména, která mají dvojí možnost: *do desek*, ale ustálené *zapsat do zemských desk* (Černá a kol., 2002, s. 57-58).

Slova přejatá ponechávají častěji souhlaskou skupinu beze změny (*bank, lamp, bomb, gejš, elips, konzerv*). Postupem času však řada přejatých jmen zdomácní a objeví se dublety: *fresk i fresek, jacht i jachet*. Podoby s *-e-* se stávají častějšími (Černá a kol., 2002, s. 57-58). Tak za dob spisovatele Karla Čapka podoba *fresk* byla

častější než *fresek*, dnes se podoba *fresk* téměř nevyskytuje. Podobná situace je i v případě slova *jachta*, ale i dalších slov, srov. třeba *helma*.

U slova *karta* se doporučovalo rozlišovat karty hrací (balíček karet) od karet ostatních (zápsat do kart). Dnes se však setkáváme zpravidla už jenom s tvarem *karet*. I nadále se však doporučuje rozlišovat kartovou kriminalitu (trestná činnost spojená s paděláním a zneužíváním platebních karet) od kriminality karetní (falešná hra).

* * * * *

Feminina s nulovou koncovkou v N sg. skloňujeme podle vzoru *píseň* nebo *kost*.

Tady je seznam tvarů.

N	píseň, kost	písně, kosti
G	písně, kosti	písní, kostí
D	písní, kosti	písním, kostem
A	píseň, kost	písně, kosti
L	písní, kosti	písních, kostech
I	písní, kostí	písněmi, kostmi

Vzor *píseň* je historicky mladší, vzor *kost* je starobylejší. V češtině mnohá feminina kolísají mezi oběma vzory a v této souvislosti se mluví o přechodu od vzoru *kost* ke vzoru *píseň*.

Podle vzoru *kost* se skloňují podstatná jména na *-ost* (*rychlost*, *činnost*, *sladkost*) a dále jména *věc* a *řeč*. Tato substantiva nemají ve svém paradigmatu koncovky podle vzoru *píseň*. Všechna ostatní feminina zakončená konsonantem mohou mít ve 3. a 6. pádě množ. č. koncovky *-ím*, *-ích*.

Z podstatných jmen, která mají v Ipl. koncovku podle vzoru *píseň* (*-ěmi*), pouze podstatná jména *nemoc* a *velmoc* mají v D a Lpl. dubletní koncovky (tedy

nemocem i *nemocím*, *o nemocech* i *nemocích* atd.); ostatní feminina mají jenom koncovky *-ím*, *-ích* (*nocemi*, *nocím*, *nocích*, *chutěmi*, *chutím*, *chutích*).

Ke vzoru *píseň* patří i některá vlastní jména místní, např. *Jaroměř*, *Litomyšl*, *Kuřim*. Říkáme *za Jaroměří*, *do Litomyšle*, *z Kuřimi* / *z Kuřimě*. Ta jména, která jsou zakončená na *-v* nebo na *-m*, mohou mít v G sg. též koncovku podle vzoru *kost*. Můžeme tedy říkat *do Boleslavi* i *do Boleslavě*, *do Chrudimě* i *do Chrudimi* atd.

Podíváme se teď pozorněji na podstatná jména ženského rodu končící na souhlásku, která označují barvy. Tři feminina tohoto typu končí na *-ň*: *černě*, *červeně*, *zeleně*. Všechna tři se skloňují důsledně podle vzoru *píseň*. Máme tedy *černě*, *červeně* a *zeleně*. Slovo *modř* má všechny tvary podle vzoru *píseň* s výjimkou G sg., N a A pl., kde vedle koncovky podle vzoru *píseň* nacházíme taky koncovku podle vzoru *kost*.

Koncovky *-i* zůstaly zachovány u názvů barev na *-t'*, *-d'* (*žlut'*, *šed'*, *hněd'*). V Ipl. u těchto feminin jsou kodifikovány tvary *žlutěmi*, *šed'mi* a *hněd'mi*.

Podstatné jméno *běl* má v G sg. a v N a A pl. jen koncovku *-i*, jinak se v množném čísle skloňuje důsledně podle vzoru *píseň*.

* * * * *

Mluvíme-li o substantivech označujících části těla, máme na mysli především tato substantiva: *ruce*, *nohy*, *oči*, *uši*; *paže*, *kyčle*, *kolena*, *ramena*, *prsa*.

Označují-li substantiva *ruka* a *noha* části lidského těla, mají toto skloňování: 1., 4. *ruce*, *nohy*, 2. *rukou* – *nohou* / *noh*, 3. *rukám* – *nohám*, 6. *rukou* / *rukách* – *nohou* / *nohách*, 7. *rukama* – *nohama*. Na prvních pozicích v místech, kde se připouštějí dublety, stojí starobylé tvary dvojnásobného čísla, kterým dáváme přednost zejména v psaných projevech. Ve 2. pádě nebyl uzákoněn kodifikací tvar **ruk*, ačkoliv obdobný tvar *noh* uzákoněn byl. Důvod spočíval v mnohem větší četnosti výskytů tvaru *rukou* ve srovnání s tvarem **ruk*.

Podstatná jména *oko*, *ucho* mají v množném čísle následující tvary: 1., 4. *oči* – *uši*, 2. *očí* – *uší*, 3. *očím* – *uším*, 6. *očích* – *uších*, 7. *očima* – *ušima*.

Nejcharakterističtějším znakem těchto jmen je tvar 7. pádu množ. č., který je zakončen na *-ma*. Přičemž právě tady je podoba *-ma* na místě, kdežto ve většině ostatních případů je nespisovná. Užije-li mluvčí podoby **rukami* ve významů lidského těla, dopustí se chyby.

Podstatná jména *koleno*, *rameno* mají v množném čísle následující tvary: 1., 4. *kolena – ramena*, 2. *kolenou / kolen – ramenou / ramen*, 3. *kolenům – ramenům*, 6. *kolenou / kolenech – ramenou / ramenech*, 7. *koleny – rameny*.

V jednotném čísle se tato jména skloňují naprosto pravidelně podle svých vzorů (*ruka*, *noha* – podle vzoru *žena*, *oko*, *ucho* – *město* atd.).

Podstatné jména *prsa* má v 2. a 6. pádě množného čísla tvar *prsou*. Jestliže tvary *rukama*, *nohama*, *očima*, *ušima* rozvíjíme přídavnými jmény, zájmeny či číslovkami, musí mít tuto koncovku i ony (*dívka s dlouhýma štíhlýma nohama*, *s těma šikovnýma rukama* atd.). Tvary na *-ma* mají i zdobněliny (tedy *očičkama*, *ručičkama*, *nožičkama* apod.).

Jestliže uvedená jména neoznačují části lidského těla, ale znamenají věci, skloňují se podle svých vzorů (*u noh židle*, *hodinky s malými ručičkami*, *okům*, *uchům* atd.).

* * * * *

Pokud cizí podstatné jméno má odlišné zakončení než česká podstatná jména odpovídajícího rodu, nemůžeme takové jméno přiřadit k žádnému vzoru a taková jména neskloňujeme. Tak zůstávají nesklonná jména středního rodu typu: *angažmá*, *nivó*, *varieté*, *kari*, *blues*, *rekviem* apod.

Trochu odlišná situace nastává v případě slova *bufet* [byfě]. Je to slovo francouzského původu a pokud ho vyslovíme podle původní výslovnosti, tedy [byfě], zůstává nesklonné: *jdu do bufet*, *v bufet*. Psaná podoba slova *bufet* a malé povědomí o francouzské výslovnosti však způsobily, že se slovo začalo číst jako [bufet], tedy se souhláskou *-t* na konci a samohláskou *-u* v kořenu. Takto vyslovované slovo se zařadilo do mužského rodu a skloňuje se podle vzoru *hrad*. V daném případě

výslovnost rozhoduje o rodu substantiva a o tom, zda se slovo skloňuje anebo zůstává nesklonné. Pokud se rozhodneme slovo *bufet* skloňovat, píšeme v G sg. koncovku *-u*, tedy *jdu do bufetu*. Obdobná situace je i u slov *foyer* [foajé] *neskl.* i [foajer], *tíret* [tiré] i [tíret].

Slovo *filé* (z franc. *filet*) potkal trochu odlišný osud. Toto slovo dostalo jako uzákoněnou jen jedinou podobu, a to *filé*. Podoba *filet* uznána nebyla. Toto slovo zůstává tedy v češtině nesklonné jako všechna přejatá slova zakončená na dlouhou samohlásku (*plató, byró*). Avšak slova zakončená na *-ó* mají tendenci tento koncový vokál zkrátit a zařadit se tak k podstatným jménům středního rodu se skloňováním podle vzoru *město*. Na rozdíl od nich slova zakončená na *-e* zůstávají nesklonná: *filé, komuniké, relé*.

Dále se zaměříme na jména středního rodu končící na *-ans, -ens*. V češtině všechna domácí jména středního rodu končí v N sg. na samohlásku. Proto jména na *-ans, -ens* není možné přiřadit k žádnému vzoru a tato jména zůstávají nesklonná. Od původu jsou to latinská přídavná jména. Jména na *-ans, -ens* jsou v dnešní běžné češtině vzácná. Před rokem 1993 bylo spisovné *dezodorans* a nekodifikované *dezodorant*. Pravidla českého pravopisu z roku 1993 uvádějí už jen podobu *dezodorant* s variantou *deodorant*. Obě slova jsou mužského rodu. Naproti tomu u slova *precedens* se nesklonná podoba středního rodu zachovala, a dokonce stojí na prvním místě vedle formy *precedent*, která je mužského rodu.

U některých cizích podstatných jmén vznikají nesnáze se stanovením jejich rodu. To je případ slova *zoo* v češtině. Podle zakončení na *-o* bychom očekávali rod střední, avšak do hry zde vstupuje původní pojmenování *zoologická zahrada*, ze kterého slovo *zoo* vzniklo, a způsobuje to, že se slovo chápe jako jméno ženského rodu. Řešení je hned trojí. Buď ponechat u slova *zoo* rod střední a skloňovat podle vzoru *město*, tedy *do zoa*, anebo nesklloňovat a ponechat rod střední nebo ženský podle uvážení mluvčího.

V češtině máme i nesklonné *skóre*, přejaté z angličtiny. Zajímavé na tomto slově je to, že nerespektuje původní anglickou výslovnost. V angličtině se toto slovo vyslovuje jako [skór]. A nutno podotknout, že v češtině slovo *skór* existuje. Je to

psychologický termín, kterým se označuje kvantitativní výsledek psychologického testu. U zrodu termínu *skór* stal zřejmě vědec, který znal původní výslovnost tohoto slova.

Slovo *skóre* je středního rodu, což je ve shodě s obecnou tendencí zařazovat ke střednímu rodu jména s neobvyklým zakončením. Tvrdá souhláska *-r* před koncovým *-e* přitom brání tomu, aby se slovo skloňovalo podle vzoru *moře*. Proto zůstává *skóre* nesklonné, až na malou výjimku. V I sg. připouští norma podobu *skórem*, vedle nesklonného *skóre*.

U slova *interview* si můžeme vybrat. Buď ponecháme nesklonovanou podobu a anglickou výslovnost a chápeme tento termín jako slovo středního rodu, anebo preferujeme podobu mužskou se skloňováním podle vzoru *hrad*. V publicistice vítězí varianta nesklonná a je uvedena i na prvním místě v Pravidlech českého pravopisu. Pokud se slovo skloňuje koncové *-v* ve výslovnosti zůstává, tedy např. v G sg. [intervjúvu]. Ke slovu *interview* máme i sloveso *interviewovat*.

Slova *taxi* a *taxík* znamenají totéž, a to nájemné auto s taxometrem. Mimochodem taxometr znali už staří římané. Podoba *taxi* je nesklonná a je středního rodu. Podoba *taxík* je mužského rodu a skloňuje se podle vzoru *hrad*. Dnes je tato podoba plně spisovná. Vedle *taxikář* existuje i *taxikár*, což je zřejmě odvozené od podoby *taxík* s dlouhým *i*. Spisovatel Emil Vachek ve svých textech používal spojení **černý taxi*, což je podoba nespisovná. V tomto případě se jedná o autorskou licenci. Náležité je *černé taxi*.

* * * * *

Na začátek se musí podotknout, že přivlastňovací zájmena *jeho* a *jejich* zůstávají v češtině nesklonná (*jeho bratr, jeho bratra, jeho bratrovi ... , jeho bratři ... , jeho sestra ... , jeho auto ... ; jejich bratr ... , jejich sestra, ... , jejich auto ...*). Na rozdíl od těchto zájmen se přivlastňovací zájmeno *její* (a vztažné *jejíž*) skloňuje, a to podle vzoru *jarní*. Problémy nastávají ve 2. pádě množného čísla. Rozlišujeme: *Z jejích dopisů* (tj. z dopisů jedné konkrétní ženy, je užit Gpl. zájmena *její*) x *Z jejich*

dopisů (tj. z dopisů několika mužů, žen, dívek atd., je užit nesklonný tvar zájmena *jejich*).

Podívejme se na zájmena *jehož*, *jejíž*, *jejichž*. Zatímco *jehož* a *jejichž* mají jen jeden tvar, zájmeno *jejíž* se skloňuje podle vzoru *jarní* s přívěsným *-ž*. Ovšem je tu jeden důležitý detail. *Jejíž* ve větě zastupuje podstatné jméno rodu ženského. Jeho koncovky však neurčuje toto podstatné jméno, nýbrž to, ke kterému ve větě skladebně patří: *Je to kniha, jejímž autorem je...*

Abychom se nespletli, použijeme tvarů zájmen *jeho*, *její* a *jejich*:

stejně jako	bude
<i>jeho oblečení</i>	<i>kluk, jehož oblečení</i>
<i>její věž</i>	<i>katedrála, jejíž věž</i>
<i>jejich oprávnění</i>	<i>zaměstnanci, jejichž oprávněním</i>
<i>jejím hrdinou</i>	<i>hra, jejímž hrdinou</i>

Často se chybuje i v případě zájmena *týž*, *tentýž*. Mimochodem někteří mluvčí se mylně domnívají, že se jedná o dvě různá zájmena. Ve skutečnosti se jedná o jedno a totéž zájmeno, které má řadu variantních tvarů. Toto zájmeno se skloňuje podle vzoru *mladý*. Před r. 1958 se odlišné tvary u tohoto zájmena připouštěli jen v 1. a 4. pádě jedn. a množ. čísla. Jednalo se o tyto případy: v jedn. č. 1. pád *tentýž* / *týž muž*, 1. a 4. pád *tentýž* / *týž stroj*, 1. pád *tatáž* / *táž žena*, 1. a 4. pád *totéž auto*; v množ. č. 1. pád *titíž muži*, 4. *tytéž muže*, 1., 4. pád *tytéž ženy*, 1., 4. pád *tatáž* / *táž auta*. V roce 1958 se k tomu přidaly dublety v jedn. č. ženského rodu: 4. *touž* / *tutéž ženu*, 7. *touž* / *toutéž ženou*. V roce 1978 přišla další úprava v podobě dvojtvarů v 6. a 7. pádě jedn. č. mužského a středního rodu: 6. *o témž(e)* / *tomtéž muži, stroji, autě*, 7. *týmž* / *tímtéž mužem, strojem, autem*.

V množném čísle všech rodů zatím zůstávají kodifikovány jen tvary podle vzoru *mladý*. Tvary jako **těchž(e)*, **témž(e)*, **těmiž(e)*, které jsou uvtvořeny od forem zájmena *ten* v příslušném pádě + *že*, spisovné dosud nejsou (což představuje velký zdroj chyb). Správné tvary jsou *týchž*, *týmž*, *týmiž*.

Zájmeno *týž* se uplatňuje především v odborně zaměřených publikacích. V běžném styku ho lze nahradit výrazy *stejný, totožný, shodný* nebo dlouho odmítaným výrazem *ten samý* (Černá a kol., 2002, s. 136-137).

Ukazovací zájmeno *sám* má v N a A obou čísel jmenné tvary. Výjimku tvoří A sg. mužského rodu životného, kde je tvar složený *samého*. Jinak se zájmeno skloňuje podle vzoru *mladý*. Ve vazbách se zvratným zájmenem *se* stojí *sám* zpravidla v 1. pádě ve tvaru jmenném (*zeptej se sám sebe*), pokud je v jiném než 1. pádě užíváme tvaru složeného (*zeptej se sebe samého, sebe samou*, nikoli “sebe sama”). Tady se zastavíme trochu podrobněji. Jak o tom píše Svozilová (2000, s. 38), v tvarovém souboru zájmena *sám* jsou zastoupeny i tvary knižní až zastaralé (*miloval jen sebe sama, milovala jen sebe samu, milovali jen sebe samy*). Zastaralé tvary zájmena *sám* lze nahradit “živými” tvary dlouhými: *miloval jen sebe samého, milovala jen sebe samou, milovali jen sebe samé*.

Svozilová (2000, s. 38-39) uvádí, že podoba “sebe sama” (hodnocená mluvnicemi jako nesprávná) je pevně zakotvena v jazykovém povědomí uživatelů češtiny, a to kvůli úsloví *Poznej sebe sama*, které se vztahuje univerzálně na všechny rody. Pro zajímavost, když to trochu pozměníme na *Poznej sama sebe*, bude se spojení vztahovat výlučně k bytostem rodu ženského. Mluvnický správné znění *Poznej sebe samého* by se zase vztahovalo jen k jedincům rodu mužského (nepočítáme-li rod střední).

* * * * *

Podle významu rozeznáváme číslovky **základní, řadové, druhové a násobné**. Začneme číslovkami základními.

Číslovka *sto* bývá ve spojení s počítaným předmětem i neskloňná, jinak se skloňuje podle vzoru *město*. Počítaný předmět je ve 2. pádě mn. č. nebo má tvar, který vyžaduje předložka, řídicí sloveso nebo podstatné jméno: *ke stu lidí* i *ke sto/stu*

lidem, o stu lidí i o sto/stu lidech, pomáhat stu lidí i pomáhat sto/stu lidem, humanitární pomoc poskytnutá stu lidí i humanitární pomoc poskytnutá sto/stu lidem.

Číslovka *tisíc* se skloňuje podle vzoru *stroj*. Ve 2. pádě mn. č. je vedle tvaru *tisíců* i tvar *tisíc*. Kromě toho mívá tato číslovka tvar na *-i* ve všech pádech kromě 1. a 4. pádu (*tisíc*) a kromě 2. pádu (*tisíce*). Tak jsou vedle sebe tvary: *s tisícem diváků – s tisíci diváky, k tisícům diváků – k tisíci divákům* apod.

Číslovka *málo* se ve spojení s počítaným předmětem neskloňuje (*k málo lidem, o málo lidech, s málo lidmi*), jen ve 2. pádě je vedle nesklonného tvaru *málo* i tvar *mála* (*z málo lidí i z mála lidí*). Stojí-li tato číslovka sama o sobě, skloňuje se (*spokojil se s málem* apod.).

U číslovek *tři* a *čtyři* jsou už kodifikovány tvary (*bez třech, čtyřech*, vedle dříve jedině možných (*bez tří, čtyř*). Tvary jako **dvouch, *dvoum, (se) *dvouma, *obouch* apod. však kodifikované nejsou.

V Ipl. máme *s těmi třemi/čtyřmi/dvěma* korunami, ale *mezi čtyřma očima*. Tvar číslovky *čtyři* zde přibírá duálovou koncovku *-a* pod vlivem duálového tvaru *očima*. Naprosto nepatřičný je v jazyce hyperkorektní, tj. nesprávný tvar **dvěmi*.

Jak píše Černá a kol. (2002, s. 37-38), v současném jazyce se prosadilo spojení *dvě stě jedna lidí* na úkor spojení *dvě stě jeden člověk*. Spojení *dvě stě jedna lidí* s počítaným předmětem ve 2. pádě mn. č. se do 70. let dvacátého století považovalo za nesprávné. Základní číslovky od dvaceti výše, které končily na jeden, dva, tři, čtyři, měly mít tvary počítaného předmětu podle posledního členu, s počítaným předmětem se musel shodovat i přísudek. Bylo tedy: *dvacet jeden člověk byl odvezen, dvacet dva/tři/čtyři lidé byli odvezeni* atd. Mnohým jazykovědcům se však spojení typu *sto jeden člověk dokončil závod* zdálo nepřirozené, zvláště ve větách obsahujících výrazy *celý* nebo *všechn*, např. *závod dokončil všechny dvě stě jeden běžec*. Tak se u výrazů zakončených na *jeden* prosadil 2. pád mn. č., který postupně pronikl i k výrazům s číslovkami *dva, tři* a *čtyři*. Dnes se doporučuje psát *dvě stě jedna lidí, dvě stě dva/tři/čtyři korun* atd. Přísudek se potom shoduje s podmětem podle středního rodu jedn. č.: *bylo odvezeno/navráceno* apod.

Zopakujme si v několika bodech, co víme o číslovkách:

1. číslovky složené z desítek a jednotek mohou mít dvě podoby, buď *dvacet jeden, dvacet dva* apod., nebo *jedenadvacet* (dnes už i *jednadvacet, jednatřicet* apod.), *dvaadvacet* atd.
2. počínaje číslovkou *pět* je jméno počítaného předmětu vždy ve 2. pádě mn. č., např. *pět korun, sto sedm účastníků* atd.
3. při začlenění složeného číslovkového výrazu do věty skloňujeme buď každý člen výrazu zvlášť, anebo alespoň jeho poslední část; počítaný předmět buď zůstává ve 2. pádě mn. č. anebo se přizpůsobuje pádu číslovky: *v jednom tisíci sto třiceti pěti případech/případů / v jeden tisíc sto třiceti pěti případech*.
4. stojí-li ve větě celý výraz v 1. nebo 4. pádě, je tvar počítaného předmětu obvykle ve 2. pádě mn. č.; v jiných pádech se tvar počítaného předmětu obvykle přizpůsobuje tvaru číslovek: *pět set dvacet jedna korun, o pěti stech dvaceti jedné koruně*, lepší je ovšem *o pěti stech jednadvaceti korunách*.

Složené číslovky řadové stejně jako základní píšeme s mezerami, např. *tři sta šedesátý pátý* (i *tři sta pětšedesátý*). Píšeme *dvěstětisící* i *dvousettisící, stopětapadesátý, stý padesátý pátý* i *stý pětapadesátý, stotisící* atd.

Číslovky násobné zakončené na *–krát* se neskloňují. Píšeme *čtyřistaletý* i *čtyřsetletý, desettisíckrát* apod. Rozlišujeme mezi *dvakrát denně, dvakrát dále, dvakrát měř* a mezi *dva krát tři je šest* nebo *rozměr dva krát tři*.

* * * * *

Podívejme se na čtvrtou slovesnou třídu se vzory *prosí, trpí a sází*. Patří do ní slovesa s kmenotvornou příponou přítomného času *–i*. Od vydání PČP 1993 se smí ve spisovných projevech psát u sloves, která patří ke vzoru *sází* ve 3. os. mn. č., i koncovka *–í* vedle koncovky *–ejí*. Můžeme tedy napsat: *peníze se ztrácejí* i *ztrácí; jezdci pobízejí* i *pobízí koně; děti se navrácejí* i *navrací domů* atd. Ovšem, jak

upozorňují Sgall a Panevová (2004, s. 69), mnohým mluvčím zní *oni sází, děti odchází* ap. jako hyperkorektní, protože v běžné mluvě to donedávna bylo doma jen v menší části Čech. Před rokem 1993, kdy proběhla poslední změna kodifikace, se u sloves náležejících ke vzoru *sází* byla ve spisovných projevech uznávaná za správnou jen koncovka *-ejí*. Oporu poskytoval rozkazovací způsob: koncovka *-ejí* se obyčejně vyskytuje u těch sloves, která tvoří rozkazovací způsob na *-ej* (např. rozk. *vyprávěj* – 3. os. mn. č. *vyprávějí* (dnes ovšem i *vypráví*)). Toto pravidlo však neplatí pro všechna slovesa. Např. u slovesa *stavět* se užívá častěji rozk. způsobu *stav* než *stavěj* (pozn. v PČP 1993 je na prvním místě *stavěj*, *stav* je na druhém), přesto dříve byl považován za správný jenom tvar *oni stavějí*.

U některých sloves první slovesné třídy zakončených v kmeni přítomném na *-ž, -š, -č* se vedle tvarů typu *mažu, mažou, češu, češou, pláču, pláčou* mohou vyskytnout i tvary s koncovkami *-i, -í*: *maži, maží, češi, češí, pláči, pláčí*. Dnes jsou tyto tvary výrazně knižní až zastaralé. PČP z roku 1993 je už ani neuvádějí (jen u slovesa *psát* a jeho odvozenin jsou uvedeny dvojtvary s těmito koncovkami, např. *píšu i píši, píšou i píší*).

Odlišná je situace u sloves třetí slovesné třídy se vzory *kryje, kupuje*. Zde jsou sice tvary *kryjí, kupují* pro 1. os. č. j. a *kryjí, kupují* pro 3. os. č. mn. hodnoceny jako knižní, ale nejsou zastaralé. Tvary jako *kryju, kupuju* pro 1. os. č. j. a *kryjou, kupujou* pro 3. os. č. mn. jsou považovány jako hovorové. Příznačná je absence neutrálních tvarů, která je pro češtinu poměrně typická.

* * * * *

Připomeňme si základní pravidla pro užití přechodníků. Přechodník přítomný se tvoří od kmene přítomného. U sloves, která jsou zakončena ve 3. os. mn. č. na *-ou*, končí přechodník přítomný v mužském rodě na *-a* (*nesa*), v ženském a středním rodě na *-ouc* (*nesouc*), a v množném čísle na *-ouce* (*nesouce*). Slovesa, která končí ve 3. os. mn. č. na *-í*, tvoří přechodník přítomný pro mužský rod koncovkou *-e* (*prose, dělaje*), pro ženský a střední rod koncovkou *-íc* (*prosíc, dělajíc*) a pro mn. č.

koncovkou *-íce* (*prosíce, dělající*). Jak upozorňují Sgall a Panevová (2004, s. 71), je třeba si pamatovat na to, že konatel přechodníku musí být totožný s podmětem řídicího slovesa. Tedy správně: *Krájejíc cibuli, plakala*; špatně: *Vědouce o nebezpečí, píše se o něm*. Od těchto případů je však třeba odlišovat přechodníky ustrnulé, které se vyskytují v jazyce jen v tvaru mužského nebo ženského rodu a jen v jedn. č. a které se nemusí shodovat s podmětem příslušné věty. Tyto přechodníky nevyjadřují děj provázející základní děj přísudkový, nýbrž významy jiné. Např. od původu přítomný přechodník *vyjma* (od slovesa *vyjmout*) plní ve větě funkci předložky se 4. pádem (*vyjma středu = kromě středy*).

Častěji se ovšem ustrnulé přechodníky stávají příslovci. Výraz *takřka* z původního *tak řka* má příslovečný význam „téměř, málem“. Ustrnulými přechodníky jsou i výrazy *leže, stoje, sedě, kleče*. Můžeme tedy říct, že čteme *leže* (místo *ležíce*), že žena se modlí *kleče* (místo *klečíc*) atd. Tyto výrazy se pak běžně spojují s předložkou *v*, takže nabývají i formální podoby příslovečného výrazu (*vleže, vsedě* apod.). Tvary *počínaje* (*počínajíc*), *konče* (*končíc*), *nehledě* (*nehledíc*) mají spíše povahu předložek než příslovcí (např. *Počínaje neděli zahájíme řadu představení*).

V užívání přechodníků se často chybuje, proto bezpečná znalost přechodníkových tvarů je naprostou podmínkou pro jejich užití. Tvarů přechodníku minulého se v současné době téměř neužívá, přechodníky přítomné ale zůstávají a v některých případech se jejich frekvence dokonce zvyšuje (Šlosar a kol., 1984, s. 34). Přechodníky byly ovšem mnohem více rozšířeny v starším období vývoje českého jazyka, zejména v 15. a 16. století se těšily velké oblibě. Pravidla pro jejich užívání však byla stanovena poměrně pozdě, udělal to až J. Dobrovský.

O častém chybování v užití přechodníků se zmiňuje i Svozilová (2000, s. 41-42). Uvádí přitom docela pěkný citát na toto téma z knížky Miroslava Holuba (1987, s. 124):

Naslouchaje bedlivě zpravodajství, zjistiv, že komentátor používá věty „někteří státníci, maje na zřeteli...“, a přesvědčiv se, že skoro nikdo kolem neví, kde je v té větě chyba, upadl jsem na myslí (Rekviem za přechodník). Ještě jedno

upozornění se týká přechodníků, jejichž tvary ustrnuli a používají se bez rozlišování rodu a čísla. Patří sem *nehledě na to, nevyjímajíc, soudíc, tak říkajíc* apod.

Podívejme se zase na slovesa 4. třídy slovesné. Pro slovesa této třídy bylo charakteristické, že od nich utvořena přičestí trpná měla změněnou kořenovou souhlásku: *prosít – prošen, narodit – narozen, oplotit – oplocen, pokazit – pokažen, vymyslet – vymyšlen* atd. Postupně se začala prosazovat snaha, aby kořen zůstal stejný a tak se u nověji tvořených slov přestala kořenová souhláska měnit, např. *kosit – kosen, vymezit – vymezen, přemístit – přemístěn, nahromadit – nahromaděn* (Černá a kol., 2002, s. 27-28). Tak se stalo, že vedle sebe jsou v češtině tvary *opozděn a zbrzděn, pojištěn a vykostěn, narozen i nahromaděn* atd. Nezměněná souhláska se začala prosazovat i u sloves starších. Tak vznikaly dublety *čištěn i čistěn, čištění i čistění, zmražen i zmrazen, zařazen i zařaděn*. Vedle toho si mnohé tvary změněnou kořenovou souhlásku podržují dosud zcela pevně (*zkažen, vybroušen, nahrazen, vyhrazen, odpuštění, přemýšlení*). U některých sloves se situace zkomplikovala. Tak je tomu u sloves se základovým *vědět*: *pověděn, odpověděn, napověděn*, ale *zodpověděn i zodpovězen, předpověděn i předpovězen, vypověděn i vypovězen, zapověděn i zapovězen*.

* * * * *

Jak uvádí Hubáček a kol. (2002, s. 160), předložky se podle původu dělí na **primární** (vlastní) a **sekundární** (nevlastní). Primární předložky jsou neodvozené, jejich v jazyce málo a jejich počet se nemění. Sekundární předložky jsou od původu jinými slovními druhy, proces jejich vzniku je v současné češtině velmi živý a jejich počet stále vzrůstá. Významy jednotlivých primárních předložek nejsou jednoznačné (i jediná primární předložka může vyjadřovat ve spojení se substantivem v některém pádě významy místní, časové, způsobové, např. *na stole, na stůl, na věky, odložil peníze na dárky* apod.). Naproti tomu sekundární předložky jsou mnohem přesnější (srov. *prostřednictvím, pomocí; následkem, v důsledku, na základě* apod.). Sekundární předložky mohou být od původu adverbii (nebo vznikly z adverbii

desubstantivního původu), např. *skrz, kolem, kvůli, slovesy (vyjma, nehledě na)*, především se však předložkami stávají ustrnulé prosté nebo předložkové pády substantiv (*zásluhou, díky, s ohledem na, v důsledku, v průběhu, v rámci* apod.).

Předložky můžeme také dělit podle toho, s kolika a se kterými pády se pojí. Primární předložky se mohou pojit s jedním pádem: s G (*bez, od, do, u, z*), s D (*k, proti*), s A (*ob, přes, pro*), L (*při*) a I (*s*). Mohou se pojit i se dvěma nebo třemi pády – A a L (*na, po, v, o*), A a I (*nad, pod, před*) a G, A a I (*za*). Ve spojení s A mívají tyto předložky význam dynamický (označují směr), ve spojení s L a I význam statický (označují umístění, pozici, polohu).

Sekundární předložky se pojí nejčastěji s G (*dle, dnem, prostřednictvím, kromě*), méně často s D (*díky, kvůli, navzdory*), A (*mimo*), I (*napříč, počínaje*). Některé se mohou pojit i se dvěma pády, např. *mezi* (I, A), *vyjma* (G, A), *blízko* (G, D).

U vícečlenných sekundárních předložek, jejichž poslední člen je tvořen předložkou primární, je pádová vazba určována právě touto primární předložkou, srov.: *s ohledem na* (A), *s přihlédnutím k* (D), *nemluvě o* (L), *v závislosti na* (L), *ve spojitosti s* (I).

Jak uvádí Černá a kol. (2002, s. 121-123), pravopisná tradice do r. 1974 pečlivě rozlišovala zda předložka s 2. pádem vyjadřuje směr dolů nebo z povrchu (pak bylo *s*), anebo zda vyjadřuje směr zevnitř ven (pak bylo *z*). Dívat se mohlo jen *s balkonu*, protože říkáme *na balkoně*, nikoli **v balkonu*. Rytíř mohl sesednout jenom *s koně* a motocyklista jen *s motorky*, neboť byli *na koni, na motorce*.

Sedmé vydání Pravidel českého pravopisu (1974) připustilo ve 2. pádě jako vždy správnou předložku *z* (s výjimkou některých archaizmů jako *hodina s půlnoci* apod.). Tato novinka došla velkého přijetí, neboť přinesla velkou úlevu školám, redakcím i všem veřejně píšícím.

Řídit se vzájemným sepětím předložek *v – z, na – s* je někdy problematické. Navíc je tu znesnadňující rozlišení výslovnost, kdy se předložka vyslovuje podle začátku následujícího slova: *s desky* [zdeski], *z podložky* [spodloški] atd.

Pokud někdo chce přesto psát postaru, má tu možnost. Zvolí však řešení, které je dnes značně zastaralé.

3.2 Shrnutí

Čeština je z typologického hlediska flektivní jazyk. Je pro ni charakteristické, že slovní tvar má jednu koncovku, která vyjadřuje několik funkcí zároveň. Koncovka podstatného jména vyjadřuje pád, číslo a rod. Slovesná koncovka má hodnoty osoby, čísla, způsobu, někdy i rodu. Koncovky nejsou odděleny od kmene jasnou hranicí. Některé koncovky jsou synonymní, např. *-a* u vzoru *žena* i *-e* u vzoru *řůže* vyjadřují první pád jednotného čísla ženského rodu. Navíc jsou koncovky víceznačné: např. *-e* vyjadřuje u různých vzorů různé pády toho či onoho čísla: první i druhý pád v tvaru *duše*, třetí a šestý u *tašce*, pátý v tvaru *pane* atd.

Rozlišujeme morfologii *formální* (zabývá se tvořením slov) a *funkční* (zkoumá fungování tvarů slov ve větě). Funkční morfologie se zabývá rovněž mluvnickými významy slov, čili gramatickými kategoriemi, které jsou na rozdíl od významů lexikálních značně abstraktní.

V češtině rozlišujeme čtyři rody: mužský životný, neživotný, ženský a střední. Třídění podle rodu je záležitostí mluvnickou, jen zčásti je jeho východisko dáno významově (tak slova jako *rodiče*, *koně*, *lidičky* jsou rodu mužského životného, i když mají neživotné koncovky). V množném čísle je opozice rodů v mluvnické shodě v češtině oslabena.

Některá slova kolísají mezi dvěma rody: mezi životným a neživotným (jmenovatel, dělitel, ledoborec), mezi mužským a ženským (hřídél, kyčel, trnož), mezi ženským a středním (zoo), ojediněle mezi mužským a středním (rukojmí).

Česká příjmení se zařazují ke skloňovacím vzorům stejně jako obecná jména. U cizích příjmení se vedle skloňování podle vzorů objevují i tvary podle skloňování zájmenného typu.

V množném čísle je rozdíl mezi koncovkami 1. pádu *-i*, *-ové*, a *-e*: *-i* je možné u všech životných substantiv kromě těch zakončených na *-tel*. Užívání

koncovek je zčásti rozděleno i místně, na východě Čech a na Moravě se řekne spíše *páni* než *pánové*.

Přechod substantiv ženského rodu od starobylého vzoru *kost* k historicky mladšímu vzoru *píseň* probíhá pozvolna a nerovnoměrně. Dále se v jazyce uplatňuje tendence k zachování neměnného tvarotvorného základu během deklinace. V souladu s touto tendencí ke krácení typu *skal*, *skalám* nedochází jinde, než v genitivu plurálu, kde je krácení předepisováno normou.

Věčné potíže se skloňováním působí v češtině staré duálové tvary jmen označujících části těla (oči, uši, ruce, prsa). Dobrá znalost těchto tvarů je však naprosto nezbytná pro kultivovaný projev.

Jmenné tvary přídavných jmen z jazyka ustupují a tento jev zasáhl i příděstí, která také mají jmenné tvary. Projevuje se to tím, že dlouhý tvar nahrazuje krátký všude tam, kde se předtím vyskytoval tvar krátký. Dochází i k tomu, že krátký tvar slovesného příděstí je nahrazen dlouhým tvarem přídavného jména. Toto je však záměna chybná, jak upozorňují mnozí autoři, neboť krátký jmenný tvar slovesného příděstí vyjadřuje děj, kdežto dlouhý tvar adjektiva stav.

Zájmeno *jenž* se v běžné řeči téměř nevyskytuje, má výrazně knižní charakter. Stejně tak zájmeno *týž/tentýž*. V běžné řeči používáme místo nich zájmena *který* a výraz *ten samý*.

Spojení *dvě stě jedna lidí* s počítaným jménem v genitivu se prosadilo v současném jazyce na úkor dříve jedině možného spojení *dvě stě jeden člověk*. U číslovek *tři*, *čtyři* se dnes už běžně počítá s tvary *bez třech*, *čtyřech* jako s hovorovými.

Ve čtvrté slovesné třídě byly kodifikovány tvary *oni sází*, *odchází*. Jak ale upozorňují někteří badatelé, pro mnohé mluvčí působí tyto tvary jako hyperkorektní. Velmi často se chybí v užívání přechodníků. Důvod je nutno hledat v tom, že je to prostředek silně knižní, který se v mluvené řeči užívá velmi málo. Přechodník minulý z jazyka silně ustupuje, ale frekvence přechodníku přítomného se v některých textech dokonce zvyšuje. Jak upozorňují mnozí autoři, u přechodníku víc než jinde platí, že bezpečná znalost tvarů by měla být nutnou podmínkou pro jejich užívání.

V psaní předložek *s* a *z* s 2. pádem už nemusíme zkoumat, zda jde o směřování zevnitř ven anebo s povrchu pryč. Kodifikace povolila ve všech těchto případech (s výjimkou některých archaizmů jako hodina s půlnoci apod.) psaní předložky *z*.

Přínos popularizačních příruček o češtině oproti mluvnicím vidím v tom, že se jejich autoři mohou věnovat vybranému tématu opravdu do hloubky, mohou poskytnout množství ilustrujících příkladů a rovněž upozornit na nejčastější omyly. Někdy jdou dál a zabývají se hledáním příčin, v jejichž důsledku ten či onen omyl vznikl či stále vzniká. To všechno upevňuje v nositelích jazyka jazykový cit a prohlubuje jazykové znalosti.

4. KAPITOLA III.

4.1 Skladba

4.1.1 Některé aspekty užití zájmena svůj

Podívejme se na užití zájmena *svůj*. V mluvnicích najdeme pravidlo, které říká, že zvrtné přivlastňovací zájmeno *svůj* přivlastňuje podmětu dané věty. Jak upozorňují Sgall a Panevová (2004, s. 99), není toto pravidlo úplně přesné. Např. zájmeno *svůj* není striktně vyžadováno, jestliže podmět stojí v 1. nebo 2. osobě. V těchto případech má přivlastňovací zájmeno příslušné osoby z různých důvodů přednost. Klasický příklad: „*Děkujeme Vám za kladné vyřízení naší žádosti*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 100) (nevyjádřený podmět je v 1. osobě, *své žádosti* by mohlo působit, jako kdyby ta žádost nebyla naše). Jiný příklad: *Vážíme si práce našich rodičů*. Kdyby bylo užito *svých* místo *našich*, jednalo by se o rodiče kolektivu, ke kterému patřil pisatel, kdežto spojení *našich rodičů* ve větě odkazuje ke všem rodičům přibližně stejně starých současníků mluvčího. Zvrtného přivlastňovacího zájmena *svůj* se neuzívá tehdy, jestliže se vztah přináležitosti týká většího počtu jedinců, než který lze zahrnout v konkrétním případě pod zájmeno *my*.

Podívejme se na další ukázky, kde nelze užít zájmena *svůj* v souladu se základním pravidlem:

a) „*Sledujeme výkony našich sportovců*“ (Martincová, 1991, s. 206). Tady ani nejde užít zájmena *svůj*, pokud se jedná o sportovce reprezentující národ např. na olympijských hrách.

b) „*Zakazovala mu stýkat se se svou dcerou*“ (Martincová, 1991, s. 206). V tomto případě není jasné, o čí dceru se jedná. Proto je vhodnější s *jeho dcerou* nebo s *její dcerou* podle skutečnosti.

U bodu b) se musíme zastavit a rozebrat ho podrobněji. Věta *Zakazovala mu stýkat se se svou dcerou* totiž není bez zajímavosti. Obsahuje kromě slovesa v určitém tvaru ještě další slovo s dějovým významem, a to infinitiv. Přitom se obě slova

vztahují k jiným původcům děje. Slovesný tvar *zakazovala* se vztahuje k ženě, infinitiv *stýkat se* se vztahuje k muži. Právě v těchto případech, kdy je ve větě dvě slova s dějovým významem vztahujícím se k různým původcům děje, se užití zájmena *svůj* nedoporučuje, protože vede k nejednoznačnosti. Další příklady ad hoc:

1. „*Profesor doporučil posluchačům prostudovat nejprve jeho knihy*“ (dvojice *doporučil – prostudovat*) (Martincová, 1991, s. 206).

2. „*Slyším tě hrát mou oblíbenou hudbu*“ (*slyším – hrát*) (Martincová, 1991, s. 206).

3. „*Požádali jsme souseda o odvezení našeho nábytku*“ (*požádali – odvezení*) (Martincová, 1991, s. 206).

A ovšem i dřívější: *Děkujeme Vám za kladné vyřízení naší žádosti* (dvojice *děkujeme – podstatné dějové jméno vyřízení*).

K problémovým ovšem patří i věty typu:

(1) „*Slyšeli jsme ho přednášet svůj projev*“ (zde musíme vyloučit možnost, že někdo přednáší náš projev) (Sgall a Panevová, 2004, s. 101).

(2) „*Profesor požádal asistenta přednést svůj referát*“ (není jasné či je referát; dvojice *požádal – přednést*) (Sgall a Panevová, 2004, s. 101).

(3) „*Toto drama líčí zápas venkovanů o svou půdu*“ (zde se zájmenem *svůj* přivlastňuje konateli dějového jména; dvojice *líčí – zápas*) (Sgall a Panevová, 2004, s. 100).

4.1.2 Nedostatky ve výstavbě výpovědi

Jak upozorňuje Hubáček a kol. (2002, s. 250-252), odchylky od pravidelné výstavby výpovědi jsou nejen motivované, úmyslné, jejichž cílem je ozvláštnění textu, zdůraznění některých jeho složek nebo jejich zpřesnění, ale také nemotivované, neúmyslné a mající charakter chyby. Nejčastější z těchto chyb mají i své odborné názvy. Patří k nim zvl. a) **kontaminace**; b) **zeugma**; c) **anakolut**; d) **atrakce**.

Ad a) **Kontaminace** vzniká zkřížením vazeb náležejících k různým slovesům nebo dějovým jménům. Kontaminace vazeb většinou postihuje slovesa, která jsou si blízká významem, popř. mohou být zaměněna i kvůli zvukové podobnosti, jako např. slovesa *osopit se* na A (=ostře na někoho promluvit) a *osočit* A (=obvinít někoho). Kontaminací vzniká nesprávná vazba “osočit se na A”, např. **Osočil se na mě, že jsem líná*. Jiný příklad: *schopen* G x *ochoten* k D, z toho kontaminovaná vazba “schopen k D”, např. **Krutý tyran byl schopen k jakékoli podlosti / ke všemu*. K záměně vazby dochází i u obrátů se slovesy podobného významu, jako např. *týkat se něčeho* x *jednat se o něco* (*jít o něco, běžet o něco*): **Pokud se týká o výkony našeho týmu, jsme s nimi spokojeni* (spr. *Co se týká výkonů našeho týmu / Pokud jde o výkony našeho týmu, jsme s nimi spokojeni*); **Herečka začala pochlebovat před sdělovacími prostředky* (spr. *pochlebovat někomu x předvádět se, pózovat před někým*); **Ekologičtí aktivisté žádali ministerstvo k vyvození důsledků* (spr. *vyzývali k něčemu x žádali o něco*); **Tentokrát prohrály Japonky výborně hrajícím Američankám* (spr. *prohrály s výborně hrajícími Američankami / podlehly výborně hrajícím Američankám*); **Upozorňujeme vás o změně telefonního čísla naší provozovny* (spr. *Upozorňujeme vás na změnu telefonního čísla / Informujeme vás o změně*) (blíže viz Hubáček a kol., 2002).

S kontaminacemi se setkáváme rovněž v případech, kdy se zkříží složky dvou různých frazémů (ustálených obrátů) a vznikne nenáležitý, chybný “obrat”: **Tyto negativní jevy náš podnik nepoložily na kolena* (buď *nepoložily na lopatky*, anebo *nesrazily na kolena*); **Je škoda, že jejich iniciativa nenarazila na úrodnou půdu* (spr. *nepadla na úrodnou půdu x narazila na překážky / nezájem / nepochopení*); **Kolegové nám podali vstřícnou ruku* (spr. *podali pomocnou ruku / udělali vstřícný krok*).

Nevhodně nahrazen může být i jeden z výrazů patřících do ustáleného obrátu podobným výrazem izolovaným, nikoli vyňatým z jiného frazému – srov.: **V závěru rušného utkání už šlo do tvrdého* (spr. *šlo do tuhého*); **Fanoušci po vítězném gólu propadli v jásot* (spr. *propukli v jásot*; jiné je *propadnout skepsi / splínu / zoufalství / drogám* apod., tedy něčemu negativnímu, nikoli “jásotu”).

Ad b) **Zeugma** je zanedbání odlišné vazby dvou různovazebných sloves, resp. jiných dějových slov. K oběma slovům je pak připojen jediný společný dominovaný člen (tedy ke slovesům předmět), zatímco náležitě by měla být každá z formálně rozdílných, odlišných pozic obsazena samostatným výrazem: *upomínat A x naléhat na A, setkat se s I x oslovit A* apod.: **Odborové organizace musely upomínat a naléhat na vládu* (spr. *Odborové organizace musely vládu upomínat a naléhat na ni*); **V tanečních se poprvé setkal a oslovil svou příští dívku* (spr. *V tanečních se poprvé setkal se svou příští dívkou a oslovil ji*); **Tento autor patří a je uváděn ve slovnících našich spisovatelů tvořících v exilu* (spr. *Tento autor patří k našim spisovatelům tvořícím v exilu a je uváděn ve slovnících těchto spisovatelů / jejich představitelů*). Podobně: **Režisér nechtěl, aby jeho film oslavoval a mluvil stále o hrdinství* (spr. *Režisér nechtěl, aby jeho film oslavoval jenom hrdinství a stále o něm mluvil*). **Po staletí pěstovaný typicky japonský zájem a smysl pro harmonii* (spr. *zájem o harmonii a smysl pro ni*); **Překvapují mě a nesouhlasím s tvými názory* (spr. *Překvapují mě tvé názory a nesouhlasím s nimi*).

Na závěr ponecháme příklad z nedávné doby. Týká se nového hesla Policie ČR: *pomáhat a chránit ostatní*. Toto heslo ale obsahuje jasné zeugma. Správné znění by bylo: *pomáhat ostatním a chránit je*.

Ad c) **Anakolut** je vybočení, vyšinutí z náležité konstrukce výpovědi a podobně jako oba předchozí typy spočívá v tom, že použité pádové formy nejsou v souladu s formálními pozicemi vyžadovanými použitým slovesným tvarem (anakoluty se často blíží kontaminacím, avšak nedostatek je zde způsoben nikoliv pouze prostou záměnou blízkých výrazů, ale právě neschopností mluvčího propojit složky delšího, bohatšího a málo přehledného úseku textu). Nastane tak, že k začátku výpovědi, který je dále nějak komplikovaněji rozvíjen a zpřesňován, případně přerušen vsuvkou, se mluvnicky nenáležitě připojí zbytek textu. Např.: **Chladným a deštivým počasím, které zavládlo, jak jsme vás v naší relaci už informovali, v celé Evropě, nás nepříjemně zaskočilo*. Spr. *Chladným a deštivým počasím ... jsme byli nepříjemně zaskočeni*. Jiná možnost: *Chladné a deštivé počasí ... nás nepříjemně zaskočilo*. **S takovými postoji a podvodnými praktikami, s jejichž pomocí tato žena*

prozatím hladce a bez nesnází proplouvala životem, aniž by trpěla výčitkami svědomí, nelze omluvit. Spr.: S takovými postoji ... **nelze souhlasit** x **Takové postoje** ... nelze omluvit. *Rovnoprávnosti ženy, když je žena zaměstnaná, má náročné povolání a rodinu, sotva lze zajistit. Spr.: **Rovnoprávnosti** ženy ... sotva **lze docílit** x **Rovnoprávnost** ženy ... sotva **lze zajistit**.

Anakolut je častý v mluvených nepřipravených projevech, při nichž může mluvčí v proudu hovoru ztratit přehled o tom, jak svůj text začal.

Ad d) **Atrakce** je mechanické přizpůsobení členu dominovaného jeho členu dominujícímu v pádě: místo patřičné řízenosti nastupuje nesprávně shoda v pádě podle pádu dominujícího výrazu: **Nehoda se stala vzhledem k malé šířce vozovce* (spr. *vzhledem k malé šířce **vozovky***); **Citovala jsem z dopisu mně adresovanému* (spr.: *z dopisu mně **adresovaného** = **adresovaného** mně*); **Dbejte na stav vám svěřeným nástrojům* (spr.: *stav vám **svěřených nástrojů** = stav nástrojů **svěřených vám***); **Vzhledem k nedostatku chemikáliím nebyly pánské nátělníky dobře upraveny* (spr. *Vzhledem k nedostatku **chemikálií** nebyly ...*); **Tato píseň neunikla pozornosti zpěvačce Petře Janů* (spr. *neunikla pozornosti **zpěvačky Petry Janů***).

V této souvislosti lze připomenout ještě jeden slovosledný nedostatek, který sice nemá svůj odborný název, ale je poměrně rozšířený. Jedná se o oddělování složek bohatěji rozvinutého postponovaného shodného přívlastku, a to tak, že část je nenáležitě anteponována před substantivní výraz a zbytek je postponován. Např.: **Zpracovaný nemocniční odpad firmou IDO obsahoval nebezpečné složky* (spr. *nemocniční odpad **zpracovaný firmou IDO** obsahoval nebezpečné složky*); **V nejhůře postižené oblasti zemětřesením došlo k obětem na životech* (spr. *v oblasti **nejhůře postižené zemětřesením***); **Setkání zúčastněných stran v bosenském konfliktu proběhlo v Aténách* (spr. *Setkání stran **zúčastněných v bosenském konfliktu** proběhlo v Aténách*); **Ani jedna z navržených variant dopravním podnikem příliš nevyhovuje* (spr. *Ani jedna z variant **navržených dopravním podnikem** příliš nevyhovuje*).

4.2 Slovosled a aktuální členění

S koncepcí aktuálního členění věty přišel jako první Vilém Mathesius – zakladatel pražské školy funkčně-strukturní lingvistiky. V dalším úseku textu se podíváme na základní body této koncepce.

Čeština je jedním z jazyků, kde se ve velké míře uplatňuje tzv. volný slovosled. To znamená, že v české větě není nutné, aby např. podmět byl vždy před slovesem a předmět po něm.

Slovosled české věty můžeme tedy označit jako volný; není však libovolný.

Jako základní dělení vystupuje dělení české věty na téma (základ, východisko) a réma (jádro, ohnisko). **Téma** odpovídá tomu, co je známé, co už bylo ve výpovědi předtím a je uloženo v paměti adresáta sdělení. **Réma** odpovídá tomu, co je nové, neznámé, popř. tomu, co chce mluvčí zdůraznit.

Protože téma odpovídá známe informaci může se často vynechat, příp. nahradit zájmenem nebo příslovcem. Jak podotýkají Sgall a Panevová (2004, s. 107), koncové postavení podstatného jména ve větě je spojeno s jeho neurčitostí. Naopak počáteční postavení substantiva ve větě nese s sebou jeho určitost. Tak např. větu (1) *Rovinou teče řeka* přeložíme do angličtiny jako (2) *A river flows through the plain*. Výraz *řeka*, který je ve větě (1) v koncovém postavení, je opatřen v anglickém překladu neurčitým členem, naproti tomu výraz *rovina*, který je umístěn ve větě (1) na počátku, v anglické větě figuruje s členem určitým.

Téma se často shoduje s podmětem věty, ale v češtině to zdaleka není tak často jako např. v angličtině či francouzštině.

Slovosled může měnit význam věty. Podívejme se na následující ukázkou dvou vět:

- a) „*Pražané jezdí většinou na Slapy*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 108).
- b) „*Na Slapy jezdí většinou Pražané*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 108).

Věta a) zřejmě skutečnosti neodpovídá, zatímco věta b) ano.

Obdobný příklad:

a) „*O osobách se podoby na –ící používají výhradně: řídící učitel, velící důstojník, místodržící*“ (Černá a kol., 2002, s. 119).

b) *Podoby na –ící se používají výhradně o osobách: řídící učitel, velící důstojník, místodržící.*

Věta a) je správná, věta b) nikoli.

Další dvojice vět, tentokrát bez kvantifikačních vztahů:

c) „*Na Moravě se mluví česky*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 108).

d) „*Česky se mluví na Moravě*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 108).

Věta c) je z pravdivostního hlediska naprosto v pořádku, kdežto věta d) nikoliv. U věty d) by se nejspíše namítlo, že se česky mluví nejen na Moravě, ale i v Čechách.

Rozdíl je i mezi větami e) a f) z další ukázky:

e) „*Na disertaci jsem pracovala po večerech*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 108).

f) „*Po večerech jsem pracovala na disertaci*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 108).

Ve větě e) je možné, že mluvčí pracovala po večerech i na jiných úkolech, ale disertaci se jindy než večer věnovala jen okrajově. Naproti tomu ve větě f) mohla mluvčí pracovat na disertaci i jindy než večer, ale večery ji věnovala plně.

Slovosled je uvnitř tématu určen především kontextovými zřeteli. Jde především o to, že na začátku věty spíše než jinde bývá **kontrastivní část** tématu, tj. ta, která má v předchazející větě svůj protějšek. Podívejme se na následující příklady:

g) „*Marii Vlád'a viděl. Ale Milenu za celé odpoledne nenašel*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 109).

h) „*Vlád'a Marii viděl. Ale Jirka ji za celé odpoledne nenašel*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 109).

Kontrastivní dvojice jsou tu *Marii – Milenu* a *Vlád'a – Jirka*. Druhé členy dvojic stojí proto hned za *ale*, tj. blíž k začátku věty, na rozdíl od zájmena *ji*, které stojí od začátku dále.

Uvnitř rématu má slovosled jiná pravidla než v tématu. V rématu (obvykle za slovesem) jsou totiž jednotlivé členy uspořádány podle své syntaktické platnosti, podle tzv. **systemového uspořádání**. Podívejme se na následující dvojici vět:

- i) „*Kozákovi jeli z Plzně do Budějovic*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 109).
- j) „*Kozákovi jeli do Budějovic z Plzně*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 109).

Ve větě i) slovosled odpovídá systemovému uspořádání, podle kterého určení *odkud* předchází určení *kam*; obě určení jsou tady uvnitř rématu. Navíc taková věta může dobře stát i na začátku textu, i když autor nenavazuje na situaci nebo na širší znalost. Ve větě j) pořadí těchto určení odporuje systemovému uspořádání; to napovídá, že spojení *do Budějovic* nepatří do rématu, ale do tématu: věta j) může dobře odpovídat na otázku *Odkud jeli Kozákovi do Budějovic?*, ve které spojení *do Budějovic* je obsaženo a je to tedy „známá informace“.

Systemové uspořádání některých vybraných větných členů v češtině je následující:

konatel – podmínka – čas – příčina – zřetel – účel – způsob – míra – měřítko – zastoupení – doprovod – místo – prostředek – rozdíl – odkud – kudy – adresát (nepřímý předmět) – původ – patiens (přímý předmět) – kam – výsledek.

Rozlišujeme ve větě, v návaznosti na J. Firbase, který původní Mathesiovu koncepci v několika směrech zjemnil, výrazy **kontextově zapojené** (odpovídající „známé“ informaci) a **nezapojené** (nesoucí „novou“ informaci). Jak na kontextovém

zapojení záleží u jednotlivých slov, to se ukazuje napr. u spojení s podstatným jménem před závislým jménem přídavným: takové dvojice jsou namísto jen v těch případech, kdy je podstatné jméno zapojené a adjektivum zapojené není: *Vzniklo pět velkých souborů a dva soubory malé*.

K závažným prohřeškům v aktuálním členění věty dochází tam, kde se před sloveso nedává její člen tematický, ale část jejího rématu, např. *Vtom zahřmělo a hlasy se ozvaly*.

S kontrastivním tématem se setkáváme často v novinových titulcích. Na jejich začátku se uvádí předmět zprávy, který je částí tématu, ale je kontrastivní, protože se vybírá ze souboru možných alternativních námětů, např.:

k) *„Třicet nemocnic chce zrušit ministerstvo zdravotnictví“* (Sgall a Panevová, 2004, s. 112).

l) *„Bezpečnost školáků zvýší zpomalovací prahy“* (Sgall a Panevová, 2004, s. 113).

Podívejme se ještě na pár příkladů, ilustrujících pravidlo, podle kterého větný zápor nepopírá celou větu, ale jen její réma:

m) *„Můj bratr nezpůsobil naši porážku“* (Sgall a Panevová, 2004, s. 113).

n) *„Naši porážku nezpůsobil můj bratr“* (Sgall a Panevová, 2004, s. 113).

Věta m) nepopírá existenci „mého bratra“, naopak ji předpokládá jako odpovídající věta bez záporu. Téma věty (v tomto případě její podmět) není negací nijak dotčeno, popírá se jen, že by bratr způsobil porážku, ať už k ní došlo nebo ne. Naproti tomu věta n) předpokládá, že k porážce došlo (její téma, v tomto případě předmět, není negací dotčeno) a tvrdí, že nebyla způsobena bratrem, ať už mluvčí bratra má, nebo nikoliv.

Na problémy spojené s porušením tzv. objektivního slovosledu v češtině upozorňuje ve své publikaci Svozilová (2000, s. 62). O objektivním slovosledu mluvíme tehdy, zachováváme-li obvyklý slovní pořádek, tj. vycházíme od

(probíraného) t é m a t u a pokračujeme k tzv. r é m a t u, jinak řečeno k jádru promluvy.

U vět typu *Československo napadlo Německo, Svit slunce definitivně zahnal déšť* dochází k významové dvojznačnosti, která je podmíněná dvojznačností v tvarosloví, jinak řečeno tvarovou homonymií. Velká část českých podstatných jmen má v 1. a 4. pádě, tj. v pádech podmětu a předmětu, stejné tvary (srov. v příkladech *Československo – Německo, svit – déšť*). Tyto tvary nám pak samy o sobě rozlišování podmětu a předmětu neumožňují. K odstranění nejednoznačnosti lze uplatnit konstrukci s trpným tvarem: *Československo bylo napadeno Německem*.

4.3 Lexikologie

4.3.1 Předmět lexikologie

Lexikologie zkoumá slovní zásobu. Slovní zásoba češtiny je obsažena především ve výkladových slovnících. Tři nejdůležitější z nich jsou:

1. Příruční slovník jazyka českého, 1935-1957, dále jen PSJČ
2. Slovník spisovného jazyka českého, 1. vyd. 1960-1971, dále jen SSJČ
3. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 1978, dále jen SSČ

Nutno říct, že dnešní práce lexikologa je nemyslitelná bez použití elektronických zdrojů. Jedním z takových zdrojů, dobře doplňujících slovník, je Pražský závislostní korpus (<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt>).

Devítisvazkový PSJČ obsahuje přibližně čtvrt milionu hesel. Rozsahem menší SSJČ (první vydání vyšlo ve čtyřech svazcích, druhé z roku 1989 v osmi svazcích) čítá přibližně 192 000 hesel. SSČ obsahuje zhruba 48 000 hesel, představujících jádro spisovné slovní zásoby současné češtiny.

Určit přesně, kolik má čeština, slov není jednoduché a není to ani možné. Slovní zásoba se nachází v neustálém pohybu kvůli neustále se tvořícím odborným termínům.

4.3.2 Rozdíly ve významu slov a některá chybná užití lexikálních jednotek

Jak upozorňují Sgall a Panevová (2004, s. 36-39), v psaných projevech a v tisku se velmi často zanedbává významový rozdíl u dvojic, která jsou svým významem příbuzná, přesto ale neznamenají úplně totéž. Jedná se především o dvojice:

důvod – příčina: svůj důvod má jednání především lidských bytostí, kteří tak jednají proto, *aby* něčeho dosáhly; naproti tomu příčina směřování k cíli nepředpokládá. Proto např. dost dobře nejde říct z *důvodu onemocnění nepřítomen*;

prospěchářství – prospěšnost (*prospěchářství* znamená ziskuchtivost a má negativní citové zabarvení, kdežto *prospěšnost* znamená užitečnost);

záměrně – vědomě není úplně totéž; *záměrně* můžeme něco udělat, může to být naším cílem, ale *vědomě* můžeme něco zažít, pokud jsme věděli, že se to děje;

ustavit (zřídít, založit instituci) – *ustanovit* (jmenovat někoho do nějaké funkce) apod.

Význam předložky kromě se někdy pozná teprve z kontextu:

1. Kromě tebe se mi všichni smáli. (= „ty ne“)
2. Kromě tebe přišlo pět zájemců. (= „ty taky“)

Potíže vznikají i s užitím předložky *s*: ve spojení se slovesy *hrát*, *válčit*, *bojovat* je možné dvojí chápání (= „proti/spolu“). Proto bývá vhodné použít upřesňující výraz, např. *na stejné straně* apod.

A ještě jeden citát upozorňující na časté omyly. Citát pochází z knížky M. Ptáčka *Češtinářský rádce* (1996), s. 80-81:

„Balkon vystupuje ze stěny domu, lodžie ne (lodžie mají panelové domy). Když občané vyjdou do ulic, demonstrací projevují nevoli, zatímco manifestací vyjadřují souhlas a podporu. Deviza má cosi s financemi (přesně vzato, jsou to pomyslné peníze), kdežto devíza je heslo, přednost, zásada; teprve cizí mince a bankovky jsou valuta. Dostane-li podnik dotaci, smí se získanými peněžními

prostředky udělat, co chce; je-li mu poskytnuta subvence, může peníze použít jen ke stanovenému účelu. Jsem-li líný, hledám důvod, proč nemohu; chci-li pracovat na počítači, ale nejde proud, je to příčina, proč jsem nemohl pracovat. Na Novém Zélandu mohu docela klidně spatřit ptáka jménem kivi v sousedství plantáží, na nichž se pěstuje plodina kiwi. Najmout si můžeme taxík (a draze za to zaplatíme), pronajmout můžeme chatu rekreantům a vybereme za to od nich peníze. Opratě drží kočí ruské trojky, žokej svírá otěže. Povoláním jsem sazeč, protože jsem se tomuto oboru vyučil, zaměstnáním jsem nyní dispečer výroby v DTP-středisku. Protěžovat se nám může velké zavazadlo při dlouhé cestě, protežovat můžeme někoho, pokud jsme vlivně postavení. Stařec může být stoletý (je mu sto let), ale těžko staletý (to by mu muselo být několik set let) – známe však třeba staletý strom; Praha je ustáleným spojením výjimečně zvaná stověžatou, ačkoli je ve skutečnosti stavěžatá. V autě nacházím kovové součásti spojené šrouby, zatímco dřevěnou poličku spojují vruty“.

U těch *vrutů* a *šroubů* bych se rád ještě zastavil. Slovo *vrut* není v češtině nové. Uvádí jej už Jungmannův slovník (1835-1839), a to jako synonymum ke slovu *šroub*. Ze Sedláčkovy učebnice fyziky (1825) uvedl Jungmann ještě výraz *vrutidlo*.

Vrut a *šroub* nejsou výrazy totožné. Slova *vrut* se užívá v užším významu, než jaký má slovo *šroub*: označuje se tak šroub do dřeva. Do spisovné slovní zásoby zařadil výraz *vrut* jakožto technický termín poprvé PSJČ.

Podíváme se pozorněji na slovní spojení *jednou tolik*. Je zajímavé proto, že znamená totéž co „dvakrát tolik“, přestože se to nezdá být logické. Problémy ovšem vyvstanou, když před toto spojení dáme slůvko *ještě*: *ještě jednou tolik*. Pro někoho totiž spojení *ještě jednou tolik* může znamenat ‚totéž množství ještě jednou‘, pro jiného ‚ještě dvojnásobek původního množství‘. První výklad převažuje a uživatelé češtiny mu dávají jednoznačně přednost. Přesto ale druhý výklad vyloučit úplně taky nelze. Proto je lepší ve formulacích, kde na přesnosti hodně záleží, toto spojení nepoužívat.

Zaměříme svou pozornost na adjektivum *stávající*. SSČ uvádí u slova *stávající* definici: ‚nynější, existující, dosavadní‘ a poznamenává, že se slova používá především v publicistice. Toto slovo je předmětem kritiky už delší dobu. Důvodem je

jeho nejednoznačnost, významová vágnost. Je to dáno tím, že toto slovo nemá jasnou oporu ve slovese. Adjektivum *stávající* je odvozeno od slovesa *stávat* s významem ‚existovat, být, trvat‘. Toto sloveso se v dnešní češtině už neužívá. Odvozený tvar *stávající* se proto dnes považuje za ustrnulý.

Adjektiva *stávající* se užívá ve významu ‚současný, nynější, existující‘, v některých kontextech však nabývá toto adjektivum i významu ‚původní, tehdejší‘, příp. ‚budoucí, plánovaný‘. Doporučuje se proto nahrazovat výraz *stávající* některým ze synonym: nynější, dnešní, současný, trvající, dosavadní, existující; popř. dříve platný, v té a té době platný apod.

Dnes se s tímto výrazem můžeme setkat na reklamních plakátech: např. *platí pro nové i stávající zákazníky*.

K problémům a častým chybám dochází při užití v psaných textech podob *jako by* a *jakoby* (Černá a kol., 2002, s. 50-53). Nejdřív uvedeme několik příkladů:

A1 *Jakoby z dálky se ozvala střelba.*

Mluvčí si je jist, že slyšel střelbu, ale zněla jako z dálky (ačkoli se mohlo střílet třeba v sousední místnosti).

A2 *Z dálky se jakoby ozývala střelba. / Z dálky se ozývala jakoby střelba.*

Mluvčí si je jist, že zvuk přichází z dálky, ale o jeho původu vznáší pouhou domněnku.

A3 *Jako by se z dálky ozvala střelba.*

Mluvčí slyšel něco, co připomínalo střelbu z dálky; zvuk popisuje ještě méně přesně než v příkladech A1, A2.

B1 *Jakoby Wagnerova hudba v dirigentově pojetí rezonovala s celkovým jevištním ztvárněním této fantazijní krece.*

Hudbu, o které je řeč, nemusel napsat Wagner: byla jen ve Wagnerovském stylu, kritikovi připomínala Wagnera, přesně ji neidentifikuje – ale konstatuje, že souzněla s jevištním ztvárněním.

B2 *Jako by Wagnerova hudba v dirigentově pojetí rezonovala s celkovým jevištním ztvárněním této fantazijní krece.*

Tentokrát jde opravdu o hudbu Richarda Wagnera; kritikovi se její interpretace zdála souznít s jevištním ztvárněním.

C1 *Jakoby problémů nebylo dost.*

Toto je vyloženě chybná věta. Vytváří dojem, že si mluvčí stěžuje na nedostatek pseudoprotblémů.

C2 *Jako by problémů nebylo dost.*

Mluvčí poukazuje na fakt, že problémů je „beztoho až až“.

Jinak jsou myslitelné čtyři situace:

1. *Jako by* je úspornějším vyjádřením místo *jako kdyby*. Mluvčí v těchto větách s pomocí podmiňovacího způsobu jen naznačuje, jak asi se věci mají, čemu se podobají, jaké mu připadají, jaké se zdají být (mluvčí ovšem naznačuje, že takové, přesně vzato, nejsou): *Po jelenu jako by se zem slehla. Návštěvník jako by měl Pleskotovu architekturu spíš tušit než ji skutečně vidět. Hlas jí zněl křehčeji a jako by byl mladší, než ve skutečnosti byl. Vtom se zarazil, jako by na něco přišel. Vždycky seděl tak, jako by chtěl v příštím okamžiku vstát. Chtěl jsem, aby album znělo, jako by vzniklo v raných sedmdesátých letech.* Některé z takových vět se staly ustálenými obraty neboli frazémy: *spí, jako by ho do vody hodil; zmizel, jako by se do země propadl; řve, jako by ho na nože bral; mluvil dál, jako by se nechumelilo; jako by mu z oka vypadl; jako by hrách na stěnu házel.*
2. Slovo *jakoby* (psáno dohromady), které nevytváří podmiňovací způsob, klademe před výrazy jedno- a víceslovné pro vyjádření přibližnosti: *nohy jsou bez síly, těžké a jakoby gumové; inspirace pro naše jakoby ospalé zlatníky; byla jakoby průhledná; je to vlastně taková jakoby lžička; oblečena byla prostě a jakoby narychlo; já vám dovolím mi jakoby i vyčítat; ohnal se rukou jakoby v sebeobraně; projíždějící vlak pískal jakoby jen z magnetofonového pásku; hrál jakoby do ouška panu*

prezidentovi. – Příležitostně se *jakoby* stává součástí složeniny (*jakobyčokoláda*).

3. Chceme-li vyjádřit dojem, můžeme *jakoby* spojit i se slovesy v oznamovacím způsobu: v čase přítomném (*několik minut jakoby tančí; cítí, že jakoby směřuje k němu*), budoucím (*bude držet mapu a jakoby si v ní bude prstem číst*) a také v čase minulém: *chvíli si v ní jakoby četl; nežili svůj život, ten byl jakoby žit někým jiným*. Právě u minulého času je rozlišení od podmiňovacího způsobu (a od *jako by* psaného zvlášť) krajně obtížné. V minulém čase jsou k citovaným příkladům myslitelné varianty *chvíli si v ní jako by četl; nežili svůj život, ten jako by byl žit někým jiným*.

Podobný je i následující příklad s *kdyby*: *Zatelefonuj, kdybys mě potřeboval* (=v případě, že bys mě potřeboval) x *Zatelefonuj, kdy bys mě potřeboval* (=sděl mi časový údaj).

Jak píše Černá a kol. (2002, s. 118-119), přídavná jména *kropící – kropící, měřící – měřící, řídicí – řídicí* se formálně od sebe liší jen délkou samohlásky *-i-*, významově však totožná nejsou a neměla by se tedy zaměňovat. Je mezi nimi stejný rozdíl jako u dvojic *ovládací – ovládající, zvedací – zvedající, psací – píšící*.

Podoby *čisticí, měřící, řídicí, ovládací, zvedací, psací* jsou přídavná jména účelová. Vyjadřují účel neboli to, k čemu daná věc slouží: *měřící (zvedací, psací)* zařízení je zařízení určené k měření (zvedání, psaní), *řídicí (ovládací)* panel je pojmenován podle toho, že slouží k řízení (ovládání).

Přídavná jména *kropící, řídicí, měřící*, kterým odpovídají podoby *ovládající, zvedající, píšící*, se nazývají dějová. Vyjadřuje se jimi děj nebo činnost právě probíhající, *kropící vůz* je vůz, který právě kropí. Pro tato přídavná jména je obvyklé, že bývají rozvitá a stojí pak za podstatným jménem – *přístroj měřící vlhkost vzduchu, jeřáb zvedající panel*.

O osobách se podoby na *-ící* používají výhradně: *řídicí učitel, velící důstojník, místodržící*.

Jsme-li na pochybách, zda užít podoby *řídící*, nebo *řidící*, *kropící*, nebo *kropící*, *školicí*, nebo *školicí* je dobré si do daného spojení dosadit jeden člen z dvojic typu: *vzdělávací* – *vzdělávající*, *dorozumivací* – *dorozumívající*. Je-li *vzdělávací středisko*, mělo by být i *školicí středisko*, podobně *dorozumivací* (a tedy také *řídící*) *signál*; je-li *útvár provádějící činnost*, pak je i *útvár řídící činnost*.

Nastávají však případy, kdy je těžké rozhodnout, zda jde o pojetí účelové (*řídící práce*), anebo dějové (*řidící práce*). To bývá především ve spojení s abstraktními jmény (např. *proces*, *systém*, *hodnota*). V takových případech dáváme přednost pojetí účelovému před dějovým.

4.3.3 Tvoření slov

Vybral jsem několik výrazů, které jsou všeobecně známé, a přesto se u nich dá najít mnoho zajímavých detailů, o kterých ví jen málo lidí.

Podívejme se na název *Česko*. Jak píše Černá a kol. (2002, s. 26-27), název *Česko* není nový. První zachycený doklad pochází z roku 1777. V tomto dokladu název *Česko* je užit jako synonymní ke staršímu *Čechy*. Ostatně takové dvojice existují i u názvu ostatních zemí. Tak máme vedle sebe starší *Švýcarský* a novější *Švýcarsko*, *Rakousko* k *Rakousy*, *Španělsko* ke staršímu *Španěly* apod. Během 19. století se *Česko* objevovalo poměrně řídko, ale již také jako název pro celé české země, i když z dokladů, které jsou k dispozici, nelze vždy spolehlivě rozpoznat, kdy šlo o význam užší – *Čechy*, a kdy o význam širší – české země.

Česko je tedy výraz mnohem starší než název *Československo*. Nevznikl až mechanickým odtržením první části názvu.

Z hlediska slovo tvorného je to slovo systémově utvořené. Základem je slovo *Čech* a mohli bychom očekávat podobu **Češsko*, podobně jako existuje *valašský* a *Valašsko* od *Valach*. Kdysi dávno podoba **češský* skutečně existovala, ale už ve staré době došlo ke zjednodušení a ujala se podoba *český*. Podobu *český* uvádí i Jungmannův Slovník česko-německý (1835-1839). Slovo *češství*, které má skupinu – *šs-*, je novější než *český*.

Bouřlivou diskusi k názvu *Česku* zahájil už v roce 1938 jazykovědec František Trávníček. Tato diskuse trvala s přestávkami až do roku 2000. Název získal jak své příznivce, tak i zarputilé odpůrce. Dnes se situace jeví klidnější. *Česko* se prosadilo a působí dnes jako jednoslovný geografický název vedle politického dvojslovného názvu *Česká republika*.

* * *

Zaměříme svou pozornost na složená slova, jejichž první část má význam číslovky *dvě*, *dvoji*. Jak uvádí Černá a kol. (2002, s. 38), takových slov je v jazyce veliké množství. Často jsou mluvčí na pochybách, zda mají užít v první části *dvoj-*, nebo spíše *dvou-*. Takové rozhodování je ve většině případů zbytečné, protože obě podoby existují vedle sebe bez významového rozlišení. Tak lze napsat: *dvojbarevné* i *dvoubarevné šaty*, *dvojčlenná* i *dvoučlenná komise*, *dvojspřeží* i *dvouspřeží*, *dvojčlenná* i *dvoučlenná komise*.

U některých slov se však ustálila pouze podoba jedna. Obvykle říkáme i píšeme: *dvojdomek*, *dvojčíslí*, *dvojnásobný*, *dvojsmyslný*, *dvojstup*, *dvojzpěv*. Naproti tomu máme spojení *dvoumetrový sloup*, *dvoulitrový hrnek*, *velbloud dvouhrbý*, *dvouleté období*, *dvousté výročí*, *dvoupatrový dům*.

Jistotu získáme, když nahlédneme do Pravidel českého pravopisu nebo si konkrétní podobu vyhledáme ve slovníku.

* * *

Je třeba rozlišovat slova s první složkou *poly-* od slov začínajících na *poli-*. Jak píše Černá a kol. (2002, s. 100), oba slovo tvorné prvky jsou původu řeckého.

Poly- znamená v protikladu k *mono-* (‘jedno’) mnohost: *polygamie* je ‘mnohoženství’, *polyfunkční* je ‘vícefunkční, mnohofunkční’, *polyglot* je ‘znalec mnoha jazyků’, *polyhistor* je ‘znalec mnoha vědních oborů’, *polyfonie* je ‘mnohohlasost’, *polysémie* je ‘mnohoznačnost’, *polytechnický* je ‘související s různými technickými obory’ apod.

Naproti tomu *poli-* se vztahuje k *polis* ‘město’. Pro bující velkoměsto a pro vizi ‘světoměsta’ se v posledních letech ujímá výraz *megapolis* (ASCS zaznamenává starší, ale dosud užívanou podobu *megalopole*). *Metropole* znamená ‘hlavní město’.

Slovo pochází z řečtiny, kde *metropolis* znamená doslova ‚mateřské město‘. *Metropolita* je ‚arcibiskup v hlavním městě církevní provincie‘.

Ve slově *poliklinika* je první složka *poli-*, protože je to vlastně ‚městská/obecní klinika‘.

* * *

Předpony *dis-* a *dys-* jsou různého původu, ale významem se stýkají (Černá a kol., 2002, s. 100).

Řecké *dys-* vyjadřuje nesoulad, nefungování (dysfunkci), obtíže, ale také zeslábení, zhoršení. *Dysgrafie* je vývojově snížená schopnost naučit se správně a dobře psát, *dysortografie* je vývojová neschopnost zvládnout pravopisné psaní (*orto-* znamená ve složeninách ‚přimo-, pravo-‘), *dyslalie* je porucha řeči, která se projevuje neschopností užívat některé hlásky nebo hláskové skupiny anebo je tvořit. *Dysodie* je porucha zpěvního hlasu, *dyspepsie* je porucha trávení, *dystrofie* je porucha ve výživě některého orgánu (Martincová a kol., 1991, s. 54). Všechny tyto výrazy jsou odborné termíny lékařské. Vůbec u poruch a chorob má kvůli systematicke pojmu přednost řecké *dys-*.

Latinské *dis-* odpovídá českým předponám ‚roz-‘ ve významu ‚do různých stran‘ a ‚ne-‘. Tak *dislokace* znamená ‚rozmístění‘, *disident* označuje oponenta, odpůrce, taky odpadlíka a taky ovšem člověka, který je v opozici proti jistému systému, odpůrce totality (doslovný význam v původním jazyce je ‚sedět rozděleně, jinde‘). *Diskvalifikace* znamená ‚zbavení kvalifikace, ubírání, upírání způsobilosti, hodnoty‘ (ve sportovní terminologii znamená *diskvalifikace* vyřazení, vyloučení ze soutěže či závodu‘), *disharmonie* znamená ‚nesoulad‘. Slovo *harmonie* má řecký původ, ale tradičně píšeme ho s latinskou předponou *dis-*. Obojí způsob psaní je možný v případě slova *disfunkce*. *Dysfunkce* s významem ‚porucha fungování‘ však převažuje v lékařských textech. Jinde převažuje *disfunkce*.

Slov na *dis-* je v češtině mnohem víc než slov začínajících řeckým *dys-*. Zatímco slova s řeckou předponou *dys-* jsou většinou odborné termíny lékařské, slova s latinským *dis-* odkazují do jiných oborů.

* * *

Jak píše Černá a kol. (2002, s. 134), jmenné tvary přídavných jmen z jazyka ustupují: *byla poněkud nevrlá* poukazuje k jazyku 19. století, *kdýž jsem já býval mlád* je z textů písniček s dechovkou, tedy z folkloru, místo *jsem zvědav, jestli ...* je stále častější *jsem zvědavý, jestli...* Podoby *je možno/nutno* se vyskytují už jen v administrativě. Konkurují jim podoby *je možné/nutné*.

Tento jev zasáhl i přičestí – ta totiž také mají jmenné koncovky. Vedle *Obchod je otevřen do 19 hodin* se objevuje i *Obchod je otevřený do 19 hodin*. Je třeba si však pamatovat, že krátký jmenný tvar slovesného přičestí vyjadřuje děj, kdežto dlouhý tvar přídavného jména stav:

Na rektorátu byla projednaná odvolání (rektorát má spisy k těm odvoláním, která už byla projednána) – *Na rektorátu byla projednána odvolání* (rektorát projednal odvolání);

Během druhé světové války byla jabkenická obora oplocená (za války byl kolem ní plot, před válkou a po ní tam být nemusel) - ... *byla oplocena* (tehdy postavili plot a možná tam stojí dodnes).

Ojediněle rozhoduje koncovka o významu slovním: *žena byla s'tata* (popravena) x *byla s'tatá* (silně opilá; hovorové, expresivní).

Jak píše Loucká (2007, s. 47) čeština rozlišuje dvě formy záporu: **slovní zápor** (nevzdělanec) a **zápor mluvnický**. Mluvnický zápor je dvojitý: **větný** (není nevzdělanec) a **členský** (práce ne nepodobná té naší).

Pro vyjádření záporu slouží v češtině předpona ‚ne-‘. Maximálně produktivní je tato předpona u sloves (Sgall a Panevová, 2004, s. 107). Méně produktivní je předpona ‚ne-‘ u přídavných jmen. Tam kde tuto předponu můžeme uplatnit, dá se mluvit o významové polaritě negace (např. u dvojic *pěkný – nepěkný, příjemný – nepříjemný, citlivý – necitlivý, mastný – nemastný*). Někdy ovšem dochází k narušení této polarity, a to především tam, kde se významy obou slov rozešly (např. *mocný – nemocný, citelný – necitelný* (bezcitný), *smyslný – nesmyslný; konečné* může být jak rozhodnutí, tak i množství, ale *nekonečné* je jen množství; *movitý* může být jak majetek, tak i člověk, ale *nemovitý* je jen majetek ap.). Někdy existuje jen přídavné

jméno s předponou (*nejapný* (velmi nevhodný), *neduživý* (trpící neduhem), *nestydatý*, *nedoslýchavý*, *nedostižný*, *nehorázný*, *neomalený* (hrubý)).

U podstatných jmen se dvojice s polaritou, jako *kov – nekov*, *přítel – nepřítel*, netvoří tak běžně. Narušení polaritativy s významovou růzností máme u dvojice *stůra – nestůra* (znamenají vlastně totéž: zrůda, netvor, obluda), *svár* (rozbroj, váda, hádka) – *nesvár* (rozbroj, různice, rozepře). Některá slova s předponou *ne-* nemají v jazyce protějšek: *nerost*, *nebožtík*.

Jak upozorňuje Loucká (2007, s. 48), větným zápořem někdy zmírňujeme větu: Prosím, *nepůjčil bys mi tužku?* x Prosím, *půjčil bys mi tužku?* Říkáme vlastně totéž, ale ve větě s větným zápořem vytváříme majiteli tužky navíc prostor k tomu, aby se k půjčení necítil zavázán.

4.3.4 Frazologie

Ustálenými spojeními a rčeními disponuje každý jazyk. Mají je, jak se zjistilo, dokonce umělé jazyky jako např. esperanto. V češtině mají ustálená spojení a rčení své nezastupitelné místo. Pojdme se na některé z nich podívat zblízka.

V úsloví *děvče má samé hochy z Drážd'an, ale žádného z Berouna* se počítá s vybavením sloves *dráždit* a *brát*, která zvukově připomínají místní jména (Šlosar a kol., 1984, s. 247).

* * *

O člověku, který stojí na svém, bychom řekli, že je z *Neustupova*. Je z *Nebojan* bychom řekli o někom, kdo je odvážný a kdo se ničeho nebojí.

* * *

Některá rčení v řeči mají své protějšky i v dalších jazycích, jsou mezinárodní. Platí to o rčení *nosit sovy do Atén* nebo *nosit dříví do lesa* s významem „dělat něco zbytečného, postrádajícího smysl“. Tak Francouz *nosí vodu do řeky*, Španěl s Holanďanem *lijí vodu do moře*, Dán *dává chléb pekaři*, Rus *nosí vodu v sítě* nebo *jezdí se svým samovarem do Tuly* (města proslulého výrobou samovarů), Angličan *vozí uhlí do Newcastleu* (střediska kamenoúhelné oblasti) atd.

* * *

V lidových rčeních se často dochovávají slova, která vyšla z užívání nebo se stala termíny omezenými na úzký kruh uživatelů. Např. v ustáleném rčení *přiběhl jako s keserem* se objevuje výraz *keser*, který je mimo prostředí rybářské málo znám. Slovo *keser* označuje malou rybářskou síť ve formě pytle zavěšenou na kovovém kruhu s násadou. Byla-li v keseru ryba, rybář se zajisté nemohl loudat, chtěl-li dopravit úlovek ve zdraví např. z rybníka do kádě s vodou. Stejně tak si musel s keserem pospíšit, aby podebral rybu chycenou na udici. Odtud význam rychlosti, příp. rozčilení, který je obsažen v ustáleném přirovnání.

4.3.5 Etymologie

Etymologie se zabývá hledáním původu slov v jazyce. Vybral jsem několik výrazů, které byly ze všech nejzajímavější.

Podívejme se např. na pojmenování *džíny*, které označuje kalhoty z bavlněných, nejčastěji tmavomodrých tkanin. Jak uvádějí Šlosar a kol. (1984, s. 199), historie *džínů* začíná v Evropě, v italském přístavu Janově, kde se už ve středověku vyráběla hrubá tkanina, která se díky své pevnosti stala oblíbeným materiálem pro pracovní oblečení. Italská *Genoa* (=Janov) se anglicky vyslovuje jako [Dženoa], proto materiál dostal název *džín* (psáno *jean*, v mn. č. pak *jeans*). Z angličtiny přešlo toto slovo do češtiny v podobě *džíny/džínsy*.

* * *

Řecké *dialogos* znamená “rozhovor dvou nebo více osob”. Toto slovo se ujalo prostřednictvím latiny ve většině jazyků. První polovice slova (*dia-*) není číslovka *dva*, nýbrž předložka (předpona) znamenající “mezi”. Podobně je to i ve slovech jako *epidiaskop*, *diaprojektor*.

* * *

K vyjádření něčeho trojitého nabízí řečtina výraz *tri-*. Tak v češtině existují slova jako *trifong* (trojhláska), *trilogie* (trojdílné literární dílo), *triptych* (trojdílný obraz), *triathlon* (soutěž složená ze tří disciplin: plavání, jízdy na kole a běhu), *triangl*

(trojúhelník). Pro vyjádření něčeho dvojitého má řečtina jednoslabičné *di-*: *diftong* (dvojhláska), *diptych* (dvojdílný obraz), *distichon* (dvojverší).

* * *

Zajímavý původ má slovo *kredenc* (Šlosar a kol.,1984, s. 198). Toto slovo v italštině (*credenza*) znamená „víru, ubezpečení“. Později došlo k metonymickému posunu a slova se začalo používat ve významu „stůl, na němž z příkazu panovníka ochutnávače (*kredenciři*) ověřovali, zdali nápoje či pokrmy nejsou otráveny“. Ještě později se význam slova rozšířil na „stůl nebo skříň pro ochutnávání pokrmů a nápojů vůbec“. Dalšími posuny došlo až ke dnešnímu významu „skříň na nádobí a přístroje“.

* * *

Slovo *paleček* praví o svém nositeli, že je velký jako palec (Šlosar a kol.,1984, s. 235n.). *Pidimužik* svým složením naznačuje, že jde o mužička vysokého jednu píd', tj. od palce až k maličku při roztažené ruce (asi 20 cm). Dnes měříme na metry, centimetry a milimetry, dříve se měřilo na pídě. Velmi zajímavý původ je u slova *trpaslík*. V první části názvu *tr-* se skrývá číslovka tři, v *-pas-* je zašifrováno slovo *píd'* (praslovanské *pend-*) v podobě *-pad-*, která se změnila v *-pas-*. Znamená to tedy, že *trpaslík* je mužiček vysoký tři pídě, tj. asi 60 cm.

* * *

Podstatné jméno *sousto* je odvozeno od slova *ústa* (nespis. *ousta). Počáteční *s* je původní předložka *s* se 4. pádem, která značí přibližnost nějakého množství. Slovo *sousto* tedy vzniklo ze spojení *s ústa* a znamenalo původně takový kousek nějaké potraviny, který se dává najednou do úst, později množství tomuto kousku odpovídající.

* * *

V *kravatě* se skrývá jméno jednoho slovanského národu, a to Charvátů. V 17. století přišli Francouzi do styku s charvatskými jízdními pluky, kterým říkali *Kravati* (Cravates). Přejali od nich módu vázanek a novou část oděvu pojmenovali podle Charvátů. Do Čech se *kravata* dostala přes Německo.

* * *

Velmi zajímavou historii má slovo *banka*. Původně je to germánský název pro lavici (německy *Bank*), který přešel do řady jazyků, mimo jiné i do italštiny. V Itálii, kde se zrodilo bankovníctví, vznikl ze zúženého významu „lavice peněžoměnců“, termín *banca* [banka] pro peněžní podnik, kde se peníze přechovávaly a půjčovaly. Větší obchodníci začali svěřovat své peněžní prostředky napřed jen k úschově, později pak i k dalším úrokovým operacím. Tak vznikaly banky tak, jak je známe dnes. Existoval prý starý italský obyčej, podle kterého městský úředník peněžoměnci, který zpronevěřil peníze mu svěřené, lavici rozbil. Termín *banca rotta* „rozbitá lavice“ přešel do češtiny přes francouzštinu a němčinu ve formě *bankrot*.

* * *

Podívejme se na dvojici slov *vitraj* a *vitráž*. Jak upozorňuje Martinová a kol. (1991, s. 233 – 235), obě tato slova mají románský kořen *vitr-* (lat. *vitrum* = sklo) prozrazující u obou příbuzných slov souvislost s tabulovým sklem. Obě slova se dostala do češtiny z francouzštiny, obě se často významově zaměňují.

Vitráž je výraz pro jakékoli řemeslné zasklení, většinou průhledným nebo matovým sklem. Lze tedy mluvit o vitráži skleníku, dveří apod. *Vitráž* je prací sklenáře. Slovo *vitráž* je v češtině rodu ženského, podobně jako *garáž*, *arbitráž* aj.

Vitraj je správný název pro okno nebo jiný architektonický prvek, který kromě své užitkové funkce (oddělení prostoru, příp. osvětlení) plní v interiéru i funkci estetickou. Umění vitraje dosáhlo vrcholu v období gotické architektury. K znovuzrození vitraje došlo na přelomu 19. a 20. století. Synonymní názvy pro vitraj jsou *mozaikové okno*, *chrámové nebo malované okno*.

* * *

Jak píše Loucká (2007, s. 110), slovo *řeka* souvisí nejspíš s lat. *rigare* – zavodňovat (viz např. *irigaci* – zavlažování, zavodňování). Jména českých řek jsou velmi stará, původem převážně předslovanská. *Vltava* se v dokladech z 9. století objevuje jako *Fuldaha*, později *Wultha*, v Kosmově kronice je již poslovanštěna (*Wlitaau*). Původ má v germánském *Wilth-ahwa*, divoká voda. *Labe* je zmíněno už v antických pramenech jako *Albis* (bílý, světlý, čistý), nicméně v indoevropském

základu *albh- došlo k významovému posunu od čistý k proudící, plynoucí. Česká podoba je přejata z germánského *Alba* (něm. Elbe), poslovanštěno to znělo zřejmě *Olba* a přesmyknutím pak ve staročeštině *Laba*.

* * *

„Národní“ hora *Říp* má původ v germánském *rip* – hora. Horu Tábor u Sezimova Ústí pojmenovali r. 1420 husitští kněží podle hory Thabor u Nazaretu.

4.4 Pravopis

4.4.1 Funkce pravopisu

Jak píše Hubáček a kol. (2002, s. 58-59), pravopis má dvě funkce: **zaznamenávací** a **vybavovací**. Zaznamenávací funkce pravopisu má umožnit správné zaznamenání jazykového projevu. Vybavovací funkce má umožnit vybavení myšlenkového obsahu zapsaného projevu. Vybavovací funkce je důležitější než zaznamenávací, neboť píšeme právě proto, abychom si to později mohli přečíst. Navíc mnoho lidí víc čte, než píše; i ti, kteří píší hodně, čtou mnohem více, než sami píší.

Při psaní řídíme se určitými pravidly. V současné době se užívají pravidla českého pravopisu ve dvou verzích, v tzv. akademickém a školním vydání. Obě tato vydání se liší tím, že ve školním vydání je obsah Dodatku kompletně zapracován do pravopisných pravidel i pravopisného slovníku. Pro nás jsou důležitá Pravidla z roku 1993, kdy došlo k poslední úpravě kodifikace. Během dvacátého století se kodifikace měnila několikrát.

Není bez zajímavosti, že se první vydání pravidel českého pravopisu uskutečnilo v roce 1902 pod názvem *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (Čmejrková, 1996, s. 228). Toto vydání je spojeno se jménem Jana Gebauera, který napsal teoretickou část pravidel. Sám pravopisný slovník pak sestavili Gebauerovi spolupracovníci. Všechna vydání pravopisných pravidel obsahovala četné archaizmy a neživé tvary až do konce dvacátých let, kdy došlo

k odmítnutí těchto prvků. Zasloužila se o to skupina moderních spisovatelů spolu s představiteli Pražského lingvistického kroužku.

Český pravopis je hláskový, tzn., že se každá hláska označuje jedním zvláštním písmenem a každé písmeno označuje vždy jednu a tutéž hlásku (s výjimkou spřežky *ch*, kdy jednu hlásku označuje spojení dvou písmen, a písmene *ě*, které nemá samostatný zvuk). Navíc se v českém pravopise uplatňuje **fonologický princip**, tzn., že tento pravopis zaznamenává fonémy, nikoli všechny registrovatelné fonetické rozdíly.

Vedle fonologického principu se uplatňuje ještě princip **etymologicko-morfologický**, znamenající, že se snažíme psát slova v souladu s jejich původem: tak např. zachováváme psaní *-nn-* ve slově *panna*, protože je chápeme jako přechýlené k *pán* (příponou *-na*, jako např. *šlechtič-na*), nezachycujeme v pravopisu asimilaci ve výslovnosti (pro příklad stačí srovnat psaní a výslovnost slov *ryba – rybka* [ripka], *led* [let], *zpěv* [spjef] atd.), pravopisně rozlišujeme kategorii životnosti a neživotnosti (*holubi, plazi, červi* x *duby, vozy, kovy*) a u životných maskulin rozlišujeme i 1. a 4. pád množ. č. (*psi – psy, sobi – soby*).

S principem etymologicko-morfologickým úzce souvisí princip **sémantický**, který umožňuje pravopisně rozlišit akustická homonyma (*býlí* (plevel) x *bílý* x *bílí*, *bidlo* (tyč) x *bydlo* (živobytí)) a rozhoduje i o užívání předložek a předpon *s* a *z* (*se stolu* (s povrchu pryč) x *ze stolu* (zevnitř ven), *svolit* x *zvolit*).

U psaní mnoha slov rozhoduje tradice, jde o tzv. **princip tradiční**. Ten ovlivňuje skutečnost, že se v mnoha slovech přejatých zachovává původní způsob psaní, přestože je výslovnost jiná (*abbé, watt, revue* [revý]). U pravopisných dublet (*president / prezident, prosa / próza, trust / trast*) se pro školní praxi doporučuje psaní podle principu fonologického.

4.4.2 Psaní i/y.

Jak uvádějí Sgall a Panevová (2004, s. 141), český pravopis je poměrně snadný v porovnání s francouzským nebo anglickým, ale srovnáme-li ho např. se

španělským, chorvatským nebo finským, uvidíme, že je plný záludností. Jeden z problémů spočívá v tom, že čeština rozlišuje psaní měkkého *i* a tvrdého *y*, které se vyslovují stejně. Po měkkých souhláskách (ž, š, č, c, ř, j, d', t', ň) píšeme v domácích slovech měkké *i/i*. Po tvrdých souhláskách (h, ch, k, r, d, t, n) píšeme v domácích slovech tvrdé *y/y*. Po souhláskách obojetných (b, f, l, m, p, s, v, z) (u posledních čtyř máme mimochodem mnemotechnickou pomůcku: pes se veze) se píše buď měkké *i/i* nebo tvrdé *y/y*, a to podle jistých pravidel. Proto je třeba se učit pravidla, která pomáhají v rozhodování, zda máme napsat tvrdé *y* nebo měkké *i*. Ale to je jen špička ledovce. Existuje totiž pravidlo, podle kterého v kořenech domácích slov píšeme měkké *i*, s výjimkou několika tzv. **vyjmenovaných slov** a slov s nimi příbuzných. Všechna tato slova musíme znát, pokud chceme psát česky kultivovaně. Naučit se je vyžaduje spoustu času. Někteří autoři poukazují na to, že jen zrušit psaní *y/y* ve „vyjmenovaných slovech“, znamenalo by podstatně zlepšit podmínky výuky češtiny. Pozornost by se mohla přesunout jinam a odpadlo by zdoluhavé memorování. Zatím se však nic neruší a nevypadá to, že by se v příštích letech něco zásadním způsobem měnilo.

Vyjmenovaná slova ponechme stranou a podívejme se na pravidla týkající se psaní *i* nebo *y* v koncovce přičestí minulého činného. V PČP najdeme poučku, která říká, že o psaní *i* nebo *y* ve složených tvarech slovesných rozhoduje mluvnická shoda s podmětem.

a) *i* v koncovce píšeme tehdy, jestliže je podmět rodu mužského životného v množném čísle:

Poslanci sněmovali. Kluci si hráli.

Mluvnický životná mohou být i jména označující předměty neživé:

Papíroví draci létali. Po obloze pluli bílí beránci.

Podstatná jména *rodiče*, *koně*, *lidičky* jsou mluvnický životná, i když mají neživotnou koncovku:

rodiče by to omluvili, závodní koně se pásli (ale v tělocvičně stály nové koně s madly

i bez madel).

Podstatné jméno *den* má v množném čísle ve shodě vždy *-y*, a to bez ohledu na zakončení:

Dni plynuly. Dny plynuly.

Zřídka se vyskytuje i archaický životný tvar **dnové**, který má odlišnou shodu:

Dnové mládí uplynuli.

b) *y* píšeme v koncovkách příčestí a jmenných tvarů přídavných jmen vždy, je-li podmětem podstatné jméno rodu mužského neživotného v množném čísle nebo podstatné jméno rodu ženského v množném čísle:

Autobusy jezdily. Dívky zpívaly.

Podstatné jméno *dítě* má v čísle jednotném tvar rodu středního, v čísle množném tvar rodu ženského **děti**. Proto píšeme v množném čísle ve shodě *-y*:

Děti skotačily. Děti si hrály a výskaly radostí.

c) *i* píšeme v koncovce příčestí ve větách s podmětem několikanásobným tehdy, je-li mezi podměty aspoň jeden mužského rodu životného:

Chlapci, děvčata i malé děti tančili na návsi.

d) *y* píšeme v koncovce příčestí tehdy, není-li mezi podměty žádné podstatné jméno rodu mužského životného a nejsou-li podmětem pouze podstatná jména rodu středního v množného čísle:

Švédsko ani Finsko medaile nezískaly. Lékárny a zdravotní střediska zůstaly otevřeny.

Stojí-li však přísudek před několikanásobným podmětem (podmět v postpozici), může se koncovka příčestí řídit také podle nejbližšího podmětu:

Na turnaj odjely všechny hráčky a oba jejich trenéři.

e) Není-li mluvnický rod podmětu jednoznačný, nastupuje tzv. shoda podle smyslu, tj. uplatňuje se zřetel k přirozenému rodu podmětu, např. ve větách s podmětem vyjádřeným osobním zájmenem:

Co jsme se s tím natrápili! – jde-li o muže,

Co jsme se s tím natrápily! – jde-li o ženy.

Vě větách s podmětem všeobecným (není ve větě uveden, ale rozumí se jím „nějací lidé“) je shoda podle rodu mužského životného:

Povídali, že mu hráli.

Není-li ve větách podmět slovně vyjádřen – podmět nevyjádřený, shoduje se přísudek s podstatným jménem (které nabývá platnosti podmětu) v těchto případech:

1) je-le užito v oslovení:

Co jste to, kluci, provedli?

2) je-li přirozený rod podmětu patrný z některé z předcházejících vět:

Trenér hráčům taktiku ještě jednou vysvětlil, aby ji lépe pochopili (tj. muži).

Trenér hráčkám taktiku ještě jednou vysvětlil, aby ji lépe pochopily (tj. ženy).

Je-li podmět vyjádřen výrazem pro množství – *skupina, řada, dav, deset, tisíc, milion, pár* atd. – ve spojení s 2. pádem podstatného jména, není podmětem toto podstatné jméno, ale právě onen výraz vyjadřující množství:

Davy lidí stály. Tisíce fotbalových fanoušků křičely a nadávaly.

Stojí-li u těchto vět vedlejší věta se stejným podmětem, jako je u věty hlavní, můžeme psát ve shodě –i vedle –y:

Tisíce lidí se shromáždily na náměstí, aby projevíli/projevily svou vůli.

4.4.3 Velká písmena

Jak píše Černá a kol. (2002, s. 137-138), v názvech ulic, nábřeží, sadů a jiných veřejných prostranství, které začínají předložkou, píšeme s velkým písmenem také první jméno po předložce, např. *Na Pískách, Na Hrádku, K Vinici, Ke Kamenici, Na Hroudě* apod. Tento způsob psaní byl zaveden od vydání PČP 1993. Před tímto datem se psaní velkých písmen v datech řídilo poměrně složitou zásadou: abychom se mohli rozhodnout, zda napsat *Na Bukovině, Na Skalce* anebo *Na bukovině, Na skalce* museli jsme znát souvislosti, na základě kterých bylo příslušné pojmenování utvořeno. Pokud šlo o pojmenování podle zaniklých osad *Bukovina, Skalka*, muselo se psát *Na Bukovině, Na Skalce* s písmenem velkým. Avšak pokud místo dostalo svůj název podle nějakého přírodního útvaru, lesa nebo skály, muselo se psát *Na bukovině, Na skalce* s písmenem malým. V Praze byly například ulice s názvy (dle původního pravopisu) *Na horce* vedle *Na Horkách*, *Na černé strouze* vedle *Na Černé hoře*, *Na hřebenech* vedle *Na Hřebenkách*, *Na dědinách* vedle *Na Dědince*, *Na vinici* vedle *Na Viničkách*, *U kněžské louky* vedle *U Královské louky* apod.

Nový způsob psaní je závazný pro školu. Vzhledem k ostatní veřejnosti se bere jako doporučení. To znamená, že pokud někdo chce, může psát postaru a neudělá chybu.

4.5 Shrnutí

Čeština je flektivní jazyk, ve kterém se ve velké míře uplatňuje tzv. volný slovosled. V tomhle ohledu se čeština velmi výrazně odlišuje od jazyků, jako je např. angličtina nebo francouzština. První rozpracoval koncepci aktuálního členění Vilém Mathesius – zakladatel Pražského lingvistického kroužku. Později tato koncepce byla prohloubena dalšími badateli. V důsledku bádání bylo zřetelně prokázáno, že slovosled může měnit význam věty. Byly zjištěny i další důležité skutečnosti, jako např. že počáteční postavení podstatného jména v české větě nese s sebou jeho určitost, kdežto koncové postavení je primárně spojeno s jeho neurčitostí. Přišlo se na to, že slovosled uvnitř tématu je určen především kontextovými zřeteli, kdežto

v rématu jsou větné členy uspořádány podle tzv. systémového uspořádání. Porušení systémového uspořádání nese s sebou vždy určitou informaci. Prohřešky v aktuálním členění věty narušují plynulost četby a mohou vést až k nepochopení věty. U vět typu *Československo napadlo Německo* dochází k významové dvojznačnosti kvůli tvarové homonymii. Jak upozorňují různí badatelé, velká část českých podstatných jmen má v 1. a 4. pádě stejné tvary. Tyto tvary pak samy o sobě rozlišování podmětu a předmětu neumožňují. K odstranění nejednoznačnosti lze uplatnit konstrukci s trpným tvarem.

Na potíže spojené s užitím zájmena *svůj* upozorňují mnozí badatelé. Potíže obvykle vznikají, nachází-li se podmět ve větě v 1. nebo 2. osobě, anebo tehdy, je-li ve větě dvě slova s dějovým významem, která se vztahují k různým původcům děje.

Na četné nedostatky ve výstavbě výpovědi narážíme dnes a denně v tisku, rozhlase, u televizních moderátorů apod. Nejčastěji se opakující odchylky od normy dostaly své názvy. Proto můžeme říct odbornou řečí, že dnes a denně narážíme na kontaminace, zeugmata, anakoluty a atrakce. V souvislosti s porušením stavby výpovědi se autoři zmiňují ještě o jednom nedostatku, který sice nemá odborný název, ale je poměrně rozšířený. Jde o oddělování složek bohatěji rozvinutého postponovaného shodného přívlastku, a to tak, že část je nenáležitě anteponována před substantivní výraz a zbytek je postponován (např. **v nejhůře postižené oblasti zemětřesením* místo naležitěho *v oblasti nejhůře postižené zemětřesením*). Anakoluty jsou časté zejména v mluvené řeči.

Lexikologie zkoumá slovní zásobu. Čeština má přes dvě stě tisíc slov. Nejrychleji rostoucí oblast slovní zásoby představují termíny. Mnohá slova jsou si významem příbuzná, přesto ale neznamenají úplně totéž. Četní badatelé upozorňují na to, že v tisku, o běžné řeči ani nemluvě, se často vyskytují případy, kdy dochází k chybné záměně slov, svým významem příbuzných. Často se však zaměňují slova, která svým významem příbuzná nejsou, jenom podobně znějí (např. *prospěchárství* a *prospěšnost*). Často také výraz psaný dohromady neznamená totéž, co výraz psaný zvlášť (*jakoby* a *jako by*).

V oboru tvoření slov jsou časté chyby spojené s psaním cizích přípon anebo slovotvorných prvků u složenin, jako např. *dis-* a *dys-*, *poli-* a *poly-*.

V oboru pravopisu jsou trnem v oku některých badatelů tzv. vyjmenovaná slova a problémy spojené se zdlouhavým memorováním. Připouští sice, že český pravopis je poměrně snadný v porovnání s francouzským nebo anglickým, ale v porovnání s chorvatským nebo finským zas tak jednoduchý není. Ani shoda přísudku s podmětem nepatří v češtině k jednoduchým tématům. Naopak ke skutečně složitým tématům patří v češtině psaní velkých písmen ve slovech. Bez normativních slovníků zde sotva kdy budeme jistí.

5. KAPITOLA IV.

5.1 Čeština mezi jazyky světa

Jak píšou Sgall a Panevová (2004, s. 153), čeština v průběhu svého vývoje aktivně přebírala výpůjčky z jiných jazyků. Tak z íránštiny má čeština slova jako *bůh, bohatství, zdraví, smrt*. Z **hebrejštiny** slova jako *sobota, satanáš, farizej* (převzatá prostřednictvím řečtiny a jiných jazyků). Z **řečtiny** má čeština slova *církev, anděl, evangelium* (*evangelium* je řecké slovo, které dostalo latinskou koncovku). Z **latiny** pochází slova jako *kostel, mše, převor* aj. Vliv latiny na češtinu pokračoval po celá století a projevil se nejen přímými výpůjčkami, ale i tzv. kalky, slovy přeloženými.

Velmi silně ovlivnila češtinu **němčina**. Projevilo se to nejen ve výpůjčkách jako *chvíle, hřbitov, truhla, pytel, knedlík* apod., ale i v rozšíření souboru modálních sloves (z němčiny pochází sloveso *muset*) na úkor příslovcí jako *nutno, třeba* nebo slov jako *lze, rád* apod.

Přes němčinu přišly do češtiny i nejrůznější výrazy mezinárodní, evropeismy, např. *biskup, fara, protokol, biologie, narkóza, gramofon* aj.

Italština se stala pro češtinu zdrojem zejména hudebních a peněžních termínů a jim blízkých slov: *opera, opereta, árie, tempo, piano, soprán, cello, viola, bankrot, kontokorent, manko* a dalších.

Z **ruštiny** pochází obrozenká slova jako *vzduch* a *vesmír*. Za obrození se velmi aktivně přejímala slova z dalších slovanských jazyků, zejména z **polštiny** a **slovenštiny**. Z **francouzštiny** pochází slova *profil, profit, reliéf, remíza, renesance, nugát, atašé, negližé; turnaj, vizitka, žampion*. Na francouzštinu často poukazuje předpona *des-* ve slovech jako *desinflační, desintegrace*.

V poslední době se nejcitelněji projevuje vliv **angličtiny**. Objevila se celá řada módních výrazů jako *brífink, image, kurzor, laptop, notebook* (*notebook* je pojmenování jednoslovné, proto má výhodu před dvojslovným opisným pojmenováním „přenosný počítač“). Zavádění českých psaných podob se těžko

prosazuje u slov, která se sice v českém vyjadřování hodně rozšiřují a zdomácnují, ale kde se v původním jazyce výslovnost výrazně odlišuje od české hláskoslovné soustavy (Sgall a Panevová, 2004, s. 155). Platí to o slovech typu *imagemaker*, *snowboard*, *incoming* a dalších.

Velmi hezkou pasáž o slovech „zavlečených“ do češtiny lze najít u Loucké (2007, s. 107-108). Jde v ní především o slovech ze světa oblečení:

„Můžeme si obléci něco, co k nám nepřiputovalo invazi? Z p u l o v r u čiší angličtina (pull over), ze s v e t r u poněkud páchne s w e a t. Elegantní b l ů z a i š á l a zvukově připomínají sladkou Francii, byť první z nich etymologicky sáhá přinejmenším do Říma (pelusia), spíše však do Egypta (do kraje Pelusium, kde se prý vyráběly tuniky barvené indigem), druhá bývá odvozována od indického místního jména Šáliát. Sporná je francouzská v e s t a – při pohledu do minulosti nezapře latinu (vestis – oděv, šat), z našeho pohledu je ale „německá“ (převzali jsme ji z něm. Weste). Kalhoty jsou na první pohled Italky (caligotte), jenže jazykový stopař dříve či později vyčenechá latinskou b o t u (calig), na niž patrně přiléhavé caligotte navazovaly, přičemž b o t a sama (botte) k nám nemohla dořapat odjinud než opět z Francie. Českého rodu není ani p u n ě o c h a, přestože oříšky na okýnku v ní Mikuláš nechával už našim prarodičům. Připutovala k nám prostřednictvím středohornoněmeckého b u n t s c h u o c h (dnes Bundschuh), což ovšem byla jen další bota. K noze se připoutávala řemínky a teprve později se její název přenesl na pletenou punčochu přivazovanou tkanicemi. Dnes ženy nosí p u n ě o c h á ě e a muži p o n o ž k y, ty ale náš předek nosit nemohl, neboť ještě v 18. století bylo slovo p o n o ž k a vyhrazeno pro ptáčí pouto, jímž přivazoval vábícího ptáka (za nožku přivieže ponožku, uvádí J. Jungmann). K r a v a t a vznikla v 17. století z francouzského názvu Chorvatů (Croate), chorvatští žoldnéři ve francouzských službách totiž nosili umně vázaný šáteček kolem krku. P l é d jsme převzali od Skotů, p o n ě o od Mexičanů. S odporem jsme zavrhli germánské k š a n d y a místo nich zavedli mdlé (rovněž germánské) š l e“.

Mezi jazykové jevy z posledního desetiletí patří sílící se „makaronština“, tj. střídání českých a anglických výrazů v dopisech, v esemeskách ap. Zejména je tento

jev rozšířen mezi mládeží. Pro esemeskové zprávy je rovněž příznačné psaní bez háčků a čárek. Autoři příručky *Jak psát a jak nepsat česky* si myslí, že i když tyto jevy vadí, existenci češtiny neohroží.

V závěru příručky *Jak psát a jak nepsat česky* poukazují autoři na fakt, že v dnešní době stáváme se svědky toho, jak v nejrůznějších koutech světa malé jazyky zanikají po stovkách. Není tomu jinak ani ve vyspělé Evropě, kde jsou na různých stupních ústupového boje horní a dolní lužičtina, bretonština i katalanština. Je pravda, že češtině dnes vyhynutí nehrozí, přesto ale určité alarmující známky tu jsou, např. ten fakt, že některé přírodovědné časopisy přecházejí dnes na angličtinu (Sgall a Panevová, 2004, s. 160).

5.2 Budoucí vývoj češtiny aneb co nás čeká a nemine

Jaké má čeština vyhlídky? Za odpovědí se vypravíme do kapitoly *Perspektivy* knížky, kterou před víc než šedesáti lety napsal známý jazykovědec Pavel Eisner na popud Vladislava Vančury a která se jmenuje *Chrám i tvrz*. Zmíněná kapitola se zabývá blízkou i velmi dalekou budoucností češtiny. Na začátek nás Pavel Eisner trochu zchladí svým tvrzením, že:

„Ani nejtušivější jazykozpytec se nedobádá, kam až další vývoj češtinu dovede i jen za příštích tři sta let“ (Eisner, 1997, s. 540). Na téže stránce jen trochu dál:

„Není Libušina proroctví, z něhož by se dalo vytušit, jakými cestami se bude brát budoucí vývoj češtiny. Ale některé dílčí tendence můžeme odhadnout s pravděpodobností dosti značnou“. Dále následuje popis toho, kam se s největší pravděpodobností bude ubírat budoucí vývoj češtiny. Některé pasáže jsou svou přesností až zarážející. Tak tedy:

„Má např. dojista pravdu velký Dán Jespersen, praví-li, že se mluvní tempo všude v Evropě zrychluje a že toto zrychlování bude pokračovat. Příčiny jsou jasné: zrychlené tempo životní a patrně i rychlejší chápavost obecného lidského průměru. Zrychlení mluvního tempa češtině nijak neuškodí – je prozatím trochu pomalá

„(Eisner, 1997, s. 540-541). U tohoto mluvnického tempa a pomalosti češtiny bych se na chvíli zastavil. Pasáž z jiného místa téže knihy vše dobře osvětluje. Eisner v ní říká:

„Všechny slovanské jazyky vyznačuje povlovnost a poměrná shodnost vývoje. Jsou to jazyky poměrně záchovné po stránce hláskoslovné, tvaroslovné, ba i skladebné. Jsou v svém vývoji konzervativnější než jazyky germánské a také než jazyky románské, pokud románské posuzujeme podle jejich společného latinského základu – takové srovnání platí alespoň o franštině a portugalštině.

Tento vývojový rys slovanských jazyků má závažné důsledky. Tak má např. dnešní spisovná čeština k češtině 13. století poměrně blíž než dnešní angličtina nebo němčina k angličtině a němčině téhož 13. století, ba dnešní čeština má daleko blíž k jazyku staroslověnskému, než např. dnešní němčina ke gotštině; stačí poměrně krátká průprava, aby dnešní Čech porozuměl starým textům hlaholským – aby však dnešní Němec postihl smysl textu gotského, k tomu je potřebí průpravy soustavné a pracné“ (Eisner, 1997, s. 152). Teď už chápeme, co míní Eisner pomalostí českého jazyka, a můžeme se vrátit zpět k pasážím o vývojových tendencích češtiny:

„Napevno víme, že bude pokračovat poevropšřování češtiny, europeizace slovníku i frazeologie. Nepůjde v zásadě o nic nového; jako již odedávna bude se čeština – a patrně rostoucí měrou – vyrovnávat s cizím a mezinárodním výrazivem, vznikne mnoho slov přejatých, mnoho kalků slovních i frastických. To všechno zdravý jazyk unese“ (Eisner, 1997, s. 541). Na téže stránce trochu níž Pavel Eisner říká:

„Velmi se rozrostou mluvy odborné. Nářečí se uchýlí do rezervací ještě hlubších, ještě užších. Škoda jich: ale nedá se nic dělat. Podíl metropole v jazykotvorném vývoji bude váleem stoupat; Praha bude mít půldruhého milionu obyvatel, a odhadujeme-li, že Čechů v užším smyslu slova bude do té doby deset milionů, bude v české metropoli žít víc než sedmina veškerých nositelů češtiny“. Kapitola končí slovy, kterou lze v dnešní době nepříliš šetrného zacházení s češtinou, chápat také ironicky:

„Budou slova, budou věty, budou odstavce a celé knihy, o jakých se nám dnes ani nezdá“.

O jednu kapitolu dále v kapitole s názvem *Sub specie aeternitatis* jsem našel několik nesmírně zajímavých filozoficky laděných pasáží týkajících se vzdálené budoucnosti češtiny. Začneme pasáží trochu apokalyptickou:

„Národ myslívá na svou smrt ještě méně než jedinec. Ještě náruživěji než jedince pohání slepá životní síla národní celek kupředu, kupředu, k cílům dalším a dalším. Ale na konci všeho čeká cíl cílů – Smrt. Čeká a číhá na všechny národy bez výjimky. Nebude jednou Anglosasů. Nebude jednou Rusů. A nebude jednou Čechů, tj. Čechů česky mluvících. A značná je pravděpodobnost, že Čechové česky mluvící vyhynou dřív než Anglosasové a Rusové. To jest: že budoucnost češtiny bude kratší než např. budoucnost angličtiny a ruštiny. Jen si to rozebereme s nezmýleným klidem, třebaže srdce při tom revoltuje až dost.

Národ český má sídla ve střední Evropě, i bude tedy sdílet osudy střední Evropy a Evropy vůbec. A to jsou osudy s možností dvojí“ (Eisner, 1997, s. 551). Dále se rozebírají dvě možnosti v budoucím vývoji Evropy. Pro nás má větší význam ta druhá:

“... tak totiž, že by se Evropa vyvíjela bez dominujícího podmanitele volnou souhrou sil a výkonů, souladným commerciem národů. Takový vývoj by mohl spět jen ke Spojeným státům evropským, a mohl by to být jen vývoj, na jehož konci by čekalo nastolení společného jazyka všeevropského. Mohlo by tu třeba jít o letopočty dosti astronomické, třeba o rok 3000, 4000 – ale na tom snad nesejde, kdy by to nastalo: pro naše úvahy má rozhodující význam jedině pravděpodobnost, ba jistota, že by se tak jednou stalo. A je pramalá naděje, že by se tím všeevropským jazykem stala právě čeština. A je nabíledni, že jakmile by takový všeevropský jazyk byl nastolen, daly by se ostatní evropské jazyky i ve svých vlastních zemích na ústup, zprvu pomalý, pak zrychlený. Na konci tohoto ústupu byl by zase zánik národních jazyků. Ať si představujeme budoucí vývoj evropský a světový jak chceme, na konci každého představitelného vývoje čeká fakt, že čeština jednou vyhyne – a s ní ovšem tolik a tolik dnešních jazyků. Snad bude tato skutečnost dovršena roku 2500, snad teprve roku 3500, snad ještě později – na tom vpodstatě nesejde (já sám bych se přikláněl k odhadnímu mezníku časnějšímu, asi tak r. 2800)” (Eisner, 1997, s. 552). Spojené

státy evropské v podobě Evropské Unie už máme. Všeevropským jazykem, pokud by se Eisnerovo proroctví naplnilo, by se stala bezpochyby angličtina. Kdo by však po přečtení předchozího odstavce propadal pesimismu, udělal by možná chybu. I ten nepříznivý vývoj se dá zvrátit, učiní-li se k tomu potřebné kroky. Navíc, Eisnerovým slovům vůbec nemusíme věřit. Ve svých esejích vystupuje více jako umělec než vědec:

“Eisner přistupuje k češtině s kritérii estetickými. Jeho eseje o češtině jsou na hranici vědeckosti a uměleckosti a spíše se blíží poloze umělecké” (Čmejrková a kol., 1996, s. 248). Kdo to vlastně byl Pavel Eisner? Jak píše Čmejrková a kol. (1996, s. 247) žádný jiný český spisovatel nevěnoval češtině tolik oslavných stran jako Pavel Eisner. Narodil se roku 1889 v pražské měšťanské rodině. Byl bilingvní, mluvil německy stejně dobře jako česky. Nejprve navštěvoval české školy, ale po střední škole se přihlásil na pražskou německou univerzitu (Pozn. Univerzita Karlova, tehdy Karlo-Ferdinandová, podle Ferdinanda III., který svým unijním dekretem z roku 1654 spojil Karolinum a Klementinum do společné univerzity (Universitas Caroloferdinanda), byla roku 1882 nařízením Františka Josefa I. rozdělena na dvě samostatné vysoké školy s českým a německým vyučovacím jazykem). Toto rozhodnutí bylo motivováno jeho snahou prosazovat českou jazykovou kulturu v německé jazykové sféře. Eisner vystudoval germanistiku, slavistiku a romanistiku. Byl šéfem překladatelského oddělení České obchodní a živnostenské komory. Překládal z němčiny, francouzštiny, španělštiny, italštiny, angličtiny, ruštiny, chorvátštiny, maďarštiny, islandštiny a z orientálních jazyků. Překládal jak poezii, prózu i dramata.

5.3 Jazyk mládeže

Běžné je, že starší generace obviňuje tu mladší z nedbalého zacházení s jazykem. Mladším lidem se vyčítá zejména nedbalá výslovnost a slangové výrazy. Že tomu před sto lety nebylo jinak, svědčí následující úryvek z Macharových Pamětí, převzatý z článku otištěného v roce 1919:

„Šel jsem ondy po nábřeží. Přede mnou tři mladíci. Klobouky nesli v ruce, živě gestikulovali, hlasitě hovořili. Byli patrně v povznesené náladě. Čoeče, já mu to na tu otázku rozmáz. Jako vejr seděl a brejlil na mě. Vo Palandovi jsem to házel jen to břinčelo, povídá jeden. Do mě si zas zagravíroval při Máchovi: znám-li prej takový fagoty v Polsku a v Rusku? Kam s tou flintou na mě, voni? Ale pustil jsem něj vodu a hned zakejval prackou, že prej dost, že je vidět, že ovládám látku. Natřel jsem mu to, až mrkal, řehtal se druhý. A třetí zařičel: Sme v republice a myslím, že kantoři mají před náma špundus. Na nás byli jako máslo. Neprolit ani jeden.

Studenti. Naděje vlasti. Budoucí nositele našich dějin. Povídají si o maturitě. Pepictví ve výrazech, pepictví v tónu hlasu, pepictví v kadenci vět. Snad to měl být demokratismus, snad siláctví, snad plastika – nevím. Takto vstoupí na vysokou školu, takto vejdu za několik roků do života“ (Hausenblas a kol., 1979, s. 83-84).

Tolik k jazyku mládeže.

5.4 Čeština v cizině

Ačkoliv čeština nepatří mezi “světové” jazyky, můžeme se s ní setkat v místech, kde bychom to nikdy nečekali. Ukázkou tomu poslouží následující humorná příhoda:

“Tak jednou jel jeden obchodní cestující, běloch, jmenoval se pan Přecechtěl, z Chicaga do Austinu v Texasu. Přijel na takovou malou zapomenutou stanici někde v texaské poušti, kde není nic než písek, kaktusy a reklamní štíty různých automobilek... Obchodní cestující s kosmetickým zbožím pan Přecechtěl se nesmírně potil a nudil. Chodil sem tam, ale slunce pražilo i ve stínu. Najednou se mu zdá, že slyší mluvit česky. A nejen česky, ale dokonce jako doma v Kojetíně, po hanácku. Pan Přecechtěl se rozhlédl, nikde nikdo, jen dva černoši tam sedí na pražcích. Myslí si, že dostal úžeh a že fantazíruje. A zase ta jadrná široká kojetinská hanáctina. “Mám horečku,” říká si pan Přecechtěl. Zadívá se znovu na oba černochoy. Ten český hovor jako by přicházel odtamtud. Nechtěl věřit svým uším, přistoupí blíž a ptá se jednoho z těch černochoů: “Promiňte, prosím, vy jste Čech?” – “No, je to dost hloupá otázka,”

myslí si přitom, "ptát se černochoha na poušti v Texasu, je-li Čech. Jsem asi blázen či co!" Ale jak se pan Přecechtěl podivil, když zjistil, že není vůbec blázen, neboť mu oslovený černochoch s klidem a bez údivu odpověděl: "Ne, já su Moravec." (Hausenblas a kol., 1979, s. 448-449)

Dále v knize najdeme vysvětlení toho, proč onen Černochoch považoval češtinu za svou mateřštinu. Za války Severu proti Jihu zemřelo mnoho černochohů na Jihu. Tamější české rodiny se prý ujímaly černošských sirotek, kteří pak vyrůstali v českém prostředí. Do Spojených států amerických, ale i do Kanady, Argentiny a dalších zemí se Češi dostávali s emigračními vlnami, které existovaly v minulosti a snad existují dodnes.

Skončit tuto kapitolu bych chtěl následujícími krásnými Eisnerovými slovy, kterými odpovídá na otázku, nač je čeština na světě:

"Nač jsi vlastně na světě, češtino?"

Na takovou otázku je jen jediná odpověď. Slyšte ji: národní jazyk je neopakovatelným zrcadlem kosmu a nenahraditelným nástrojem, jímž se jedinci národa a jimi národ sám promítají do kosmu" (Eisner, 1997, s. 549).

5.5 Shrnutí

Čeština je kulturní vyspělý slovanský jazyk, který je velmi pevně zakotven v evropském kontextu. Říká se dokonce, že je čeština jakýsi můstek mezi jazyky západními a východními, protože se inspirovala jak jazyky, které jsou od českého území geograficky na východ, tak i jazyky, které jsou od území, kde se mluví česky, geograficky na západ. Ve své slovní zásobě má čeština hodně slov cizího původu. Některá slova natolik zdomácněla, že se jejich cizí původ už ani nepocituje. Nepochybný je vliv latiny v češtině. Stačí se podívat na českou grafickou soustavu. V posledních desetiletích, konkrétně po druhé světové válce, sílí vliv angličtiny na češtinu. Šíří se „makaronština“, tj. střídání českých a anglických výrazů v dopisech i v řeči. Některé přírodovědné časopisy přechází na angličtinu. Mnozí autoři podávají v tomhle ohledu varovné signály, i když souhlasí, že tyto jevy nemohou existenci češtiny ohrozit. Zajímavou vizi budoucího vývoje češtiny publikoval před víc než půl

stoletím jazykovědec Pavel Eisner. Podle něj většina současných jazyků zanikne ve prospěch jednoho nadnárodního jazyka. Jazyk mládeže je vždy trnem v oku starší generace. A česky se můžeme domluvit nejen v Čechách, ale třeba i s černochem v texaské poušti, máme-li ovšem štěstí.

6. ZÁVĚR

Čeština je jazyk flektivního typu s bohatou tvaroslovnou soustavou. Má sedm pádů, čtrnáct vzorů pro skloňování substantiv, pět slovesných tříd, deset slovních druhů, z nichž čtyři jsou slovní druhy základní, tři nastavbové a tři zbylé jsou slovní druhy nesamostatné. Má čtyři gramatické kategorie jmenné (kategorie pádu, čísla, jmenného rodu a životnosti) a šest slovesných gramatických kategorií (kategorie osoby, čísla, způsobu, času, slovesného rodu a vidu). Navíc má spoustu nepravidelností, kolísání různého druhů, přechodů od jednoho vzoru k jinému, dubletních tvarů, zvláštností ve skloňování atd.

Český pravopis je plný záludností ve srovnání s chorvatským, finským nebo španělským. Je ale poměrně jednoduchý v porovnání s pravopisem francouzským nebo anglickým. Uplatňuje se v něm princip fonologický, ale přihlíží se i k principu morfologickému a etymologickému. Souhrně lze tedy říct, že český pravopis je založen na kompromisu několika zásad.

Česky se mluví v Čechách a na Moravě, ale najdou se české menšiny žijící i jinde ve světě. Tak se můžeme s češtinou setkat třeba v Austrálii, Argentíně, Rumunsku anebo v texaské poušti v USA. Pro cizince je studium češtiny usnadněno tím, že jsou k dispozici spolehlivé mluvnice a slovníky, které zachycují jak stav současný, tak historický vývoj.

V češtině se ve velké míře uplatňuje tzv. volný slovosled. V tomhle ohledu se čeština velmi výrazně odlišuje od jazyků, jako je např. angličtina nebo francouzština. První rozpracoval koncepci aktuálního členění věty zakladatel pražského lingvistického kroužku Vilém Mathesius. Slovosled může obměňovat význam věty. Uvnitř tématu je slovosled určen především kontextovými zřeteli, kdežto v rématu jsou větné členy uspořádány podle tzv. systémového uspořádání. Porušení systémového uspořádání nese s sebou vždy určitou informaci. Prohřešky v aktuálním členění věty narušují plynulost četby a mohou vést až k nepochopení věty.

Nejcitelněji dnes působí na češtinu angličtina. V této souvislosti mnozí autoři upozorňují na to, že čeština cizí slova potřebuje, ale není jediný důvod proč

nahrazovat vžitý domácí výraz cizím slovem. V psaných textech se šíří “makaronština”, tj. střídání anglických a českých výrazů. Je to jev obzvláště nápadný mezi mládeží.

Přínos popularizačních příruček o češtině oproti mluvnicím vidím v tom, že se jejich autoři mohou věnovat vybraným tématům opravdu do hloubky, zpravidla uvádí množství příkladů dobře ilustrujících látku, upozorňují na nejčastější jazykové omyly a často vysvětlují proč tyto omyly vznikly. To všechno činí srozumitelným jazykem, nezatíženým jazykovými termíny. Přispívají tak přímo k upevnování jazykového citu a prohlubování znalostí jazykového systému.

Zkratky a značky

*narkomané – tvar nesprávný

?nejoptimálnější – tvar, jehož správnost je sporná

x – na rozdíl od

PSJČ Příruční slovník jazyka českého, Academia, Praha 1935-1957.

SSČ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Academia, Praha 2003.

PČP Pravidla českého pravopisu, Academia, Praha 1993.

ASCS Akademický slovník cizích slov, Academia, Praha 1995.

ČNK Český národní korpus (<http://ucnk.ff.cuni.cz>).

p. – pád

os. – osoba

j. č. / č. j. – jednotné číslo / číslo jednotné

mn. č. / č. mn. – množné číslo / číslo množné

živ. – životné

neživ. – neživotné

neskl. – nesklonné

rozk. – rozkazovací způsob

pozn. – poznámka

příp. – případně

popř. – popřípadě

kol. – kolektiv

mask. – maskulinum

m. – maskulinum

fem. – femininum

n. – neutrum

např. – například
nespis. – nespisovně
ad. – a další
aj. – a jiné
atd. – a tak dále
apod. – a podobně
ap. – a podobně
resp. – respektive
spr. – správně
srov. – srovnej
sg. – singulár
pl. – plurál
tzn. – to znamená
tzv. – tak zvaný
zvl. – zvlášť
N – nominativ
G – genitiv
D – dativ
A – akuzativ
V – vokativ
L – lokál
I – instrumentál

Literatura

Publikace o češtině

1. Černá, A. a kol.: Na co se nás často ptáte. Praha, Scientia 2002.
2. Čmejrková, S. a kol.: Čeština, jak ji znáte i neznáte. Praha, Academia 1996.
3. Eisner, P.: Chrám i trvz. Praha, Pluto 1997.
4. Hausenblas, K. a kol.: Čeština za školou. Praha, Panorama 1979.
5. Holub, M.: K principu rolničky. Praha, Melantrich 1987.
6. Hubáček, J. a kol.: Čeština pro učitele. Praha, Vade mecum bohemiae 2002.
7. Loucká, P.: Zahrada ochočených slov. Praha, Dokořán 2007.
8. Martincová, O. a kol.: Jazykové sloupky. Praha, Academia 1991.
9. Melichar, J. – Styblík, V.: Český jazyk. Praha, Fortuna 1998.
10. Ptáček, M.: Češtinářský rádce. Náchod, Manuál 1996.
11. Sgall, P. – Panevová, J.: Jak psát a jak nepsat česky. Praha, Karolinum 2004.
12. Svozilová, N.: Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině. Praha, H & H 2000.
13. Šlosar, D. a kol.: O češtině každodenní. Brno, Blok 1984.

Mluvnice a slovníky

1. Filipec, J. a kol.: Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha, Academia 1978, 3. vydání 2003.
2. Hartmannová, V. a kol.: Pravidla českého pravopisu. Olomouc, Fin Publishing 1997.
3. Havránek, B. – Jedlička, A.: Česká mluvnice. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1951, 25. vydání 1998.
4. Linhart, J. a kol.: Slovník cizích slov pro nové století. Praha, Dialog 2002.

Internetové odkazy

1. <http://www.cuni.cz/UK-103.html>

2. <http://www.cuni.cz/UK-374.html>

Summary

Czech language is inflective, that is one ending/suffix cumulates many categories. Many words (especially nouns, verbs and adjectives) have many forms. There are seven cases, fourteen basic types for nouns, five verb conjugation classes, ten parts of speech in czech. Verbs have categories of voice, aspect, person and tense. Nouns have gramatic categories of number, case and gender. There is a variety of irregularities, dual forms etc. in czech.

Czech orthography is complicated when compared to croatian or finish, but is relatively simple when compared to french or english. One can say that czech orthography is phonological, but it takes into consideration also morphology and etymology.

Czech is spoken primarily in Czech republic. There are some czech minorities in Australia, Argentina, Romania and USA. Czech is quite popular for foreigners to study, also it is spoken only by aproximately 12 mln. of people.

The czech word order is different from the word order of english or french, that is relatively restrictive. The czech word order is on the other hand relatively free. Often all the permutations of words in a clause are possible. The concept of czech word order introduced Vilem Mathesius – the co-founder of Prague Linguistic Circle. Usually there exists the basic word order. Observing discourse patterns, it is found that previously given information (topic) tends to precede new information (comment). Furthermore, the word order serves to disambiguate the roles of the arguments.

The authors of the selected handbooks point out that czech morphology is complicated and the majority of common grammar books can't explain everything in detail. On the other hand selected handbooks can explain a lot and together with grammar books give us a decent knowledge of czech grammar.